

T.C
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

MICHEL FOUCAULT DÜŞÜNCESİNDE
SÖYLEM, DÜZEN VE HAKİKAT

Ayhan Ece
2501030391

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cengiz ÇAKMAK

İstanbul-2009

**MICHEL FOUCAULT DÜŞÜNCESİNDE
SÖYLEM, DÜZEN VE HAKİKAT
Hazırlayan: Ayhan Ece**

ÖZ

Çağımızın en önemli düşünürlerinden biri olan Michel Foucault, felsefeden edebiyata, sosyolojiden sanata uzanan geniş bir yelpazede adalet, tıp, psikiyatri ve cinsellik açısından yeni bir entelektüel kavrayış önererek, düşünce dünyasını kökten sarsmıştır. Bu yeni entelektüel kavrayış klasik epistemoloji ve ontoloji anlayışını eleştirerek kendisini ortaya koymuştur. Klasik epistemolojinin özne-bilinç eksenli bilgi felsefesi Foucault'da yerini söylem ve iktidar eksenli bir bilgi felsefesine bırakmıştır. Zira artık tek hakikat, tek bilim ve tek düzen yerine iktidarın merkez kavram olduğu çok boyutlu bir söylem, düzen ve hakikat vardır. Bilgi ve hakikat ile iktidarın ilişkisi, söylemler arasındaki iktidar etkileri bu yeni epistemolojik – ontolojik tarzın ve Foucault'nun arkeolojik ve soybilimsel yönteminin ana hatlarını oluşturur.

İşte bu çalışmada amaçlanan da Foucault'nun klasik epistemoloji ve ontoloji geleneğini söylem, düzen ve hakikat kavramları ekseninde nasıl yeniden şekillendirdiğini ortaya koymak, bilgi ve hakikat ile iktidar arasındaki ilişkilerin Foucault düşüncesinde oynadığı rolü Foucault'da Tarihsel Çözümleme, Söylemsel Oluşum Sistemleri, Bilgi ve İktidar Katmanları, Bilgi-İktidar İlişkileri başlıkları altında tespit etmektir.

**THE DISCOURSE, ORDER AND TRUTH IN MICHEL
FOUCAULT'S THINKING
by Ayhan Ece**

ABSTRACT

Michel Foucault, one of the most important philosophers of our age, has had a deep impact to the intellectual world by offering a new intellectual conception in terms of justice, medicine, psychology and sexuality within a broad spectrum of philosophy, literature, sociology and arts. That new intellectual approach states itself by criticizing classic conceptions of epistemology and ontology. The discourse and power oriented epistemology in Foucault's work replaces the subject-conscious oriented approach of the classical epistemology. Thus, multi-faceted discourse, order and truth with the concept of power in the center, replaces the single truth, single science, single order model. The relations of science and truth with the power, and influences of power over discourses, compose the backbone of both the new epistemological-ontological approach and Foucault's methodology of archeology and genealogy.

The aim of this study is to reveal how Foucault reformed the classic traditions of epistemology and ontology through discourse, truth and order and to state what role the relations of science and truth with the power played in Foucault's philosophy. That analysis consists of the following headlines: "Historical Analysis in Foucault", "Systems of Discursive Formation", "Stratums of Knowledge and Power" and "Knowledge-Power Relations".

ÖNSÖZ

Michel Foucault'nun 20.yüzyıl düşüncesini kökten sarsan en büyük filozoflardan biri olduğunun kabul edilmesinin temel nedeni, onun geleneksel kavramsallaştırmalar açısından görünmez ve bilinmez olan konu, tema ve alanları görünür ve eleştirilebilir bir çerçeve içerisinde felsefe dünyasına sunmasıdır denilebilir. Foucault bu zorlu felsefi serüvenine, ilk olarak École Normale Supérieure'de psikoloji dersleri vererek başlamıştır. Bu sürecin akabinde ilk yapıtı olan Ruhsal Hastalık ve Psikoloji yayımlanmıştır. Foucault'nun psikoloji ve psikiyatri alanına ilişkin geliştirdiği özgün açılımlar, kendisi tarafından kurulan Paris VIII-Vincennes Üniversitesi'ndeki felsefe kariyerinin önünü açar.

Psikoloji bölümündeki lisans eğitimim esnasında metinleri ile tanıştığım Fransız düşünür, içinde yer ve görev almak üzere yetiştirildiğim disipline ilişkin - salt anti psikiyatrik olmayan- eleştirel bir bakış geliştirebilmemde oldukça önemli bir rol oynamış, özgün ve sarsıcı düşünceleriyle bilim felsefesine ve tarihine olan ilgimin de başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bugün bu ilgi, Foucault'nun yerleşik olmayan kalıplarla yaptığı bilim ya da "bilgi" okumasına odaklanmamı sağlayarak, bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Bu çalışmanın yapılmasını mümkün kılan, tez sürecinde hoşgörüsünü ve desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Cengiz ÇAKMAK'a saygılarımla sonsuz şükranlarımı iletirim. Ayrıca felsefe eğitimimin tamamlanmasında emeği geçen başta bölüm başkanımız Prof.Dr. H. Şafak URAL'a; eğitimim boyunca desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. O. Faruk AKYOL, Prof. Dr. Ayhan BIÇAK, Yrd. Doç. Dr. Sanem YAZICIOĞLU ve tüm İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyelerine; M.S.G.S.Ü. Felsefe Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Cemil GÜZEY'e teşekkürü bir borç bilirim. Bununla birlikte tez yazma gibi zorlu bir süreçte gerek akademik, gerekse manevi olarak, çok değerli desteğini esirgemeyen sevgili ve değerli dostum M. Ertan Kardeş'e özel teşekkürlerimi iletirim. Yine tezimi okuma gayretini gösteren Serpil Tunç ve Gamze Uşar'a da teşekkür ederim. Son olarak bugüne kadar hep yanımda olarak desteklerini hiç esirgemeyen aileme ve özellikle değerli kardeşim Dilek Ece'ye teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ	1
1. FOUCAULT'DA TARİHSEL ÇÖZÜMLEME.....	7
1.1. Düzen.....	7
1.2. Episteme	8
1. 2. 1. İnsan Bilimlerinin Ortaya Çıkışı	22
1. 2. 2. Arkeoloji.....	28
1. 2. 3. Soybilim.....	35
2. SÖYLEMSEL OLUŞUM SİSTEMLERİ.....	38
2.1 Oluşum Düzeyleri	38
2.1.1 Nesne Düzeyi	40
2.1.2 İfadeyel Biçimler Düzeyi.....	41
2.1.3. Kavramsal Düzey.....	42
2.1.4. Stratejik Seçimler Düzeyi.....	44
2.2. İfade.....	46
2.3. Tarihsel A Priori ve Arşiv	49
2.4. Söylem ve Söylemler	51

3. BİLGİ VE İKTİDAR KATMANLARI; BİLGİ-İKTİDAR İLİŞKİLERİ	58
3. 1. Hakikat, Doğruluk.....	58
3. 2. İktidar – Bilgi.....	60
SONUÇ	64
KAYNAKÇA 1	68
KAYNAKÇA 2	70

KISALTMALAR

Adı geçen eser :	a.g.e
Aynı eser:	a.e
Bakınız:	bkz.
Basım:	bsk
Basım tarihi yok:	t.y
Basım yeri yok:	y.y
Cilt:	C.
Çeviren:	ev.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler :	v.d
Eserin bütününe atf :	b.a
Karşılaştırınız:	Kars.
Karşı Görüş:	k.g
Sayfa:	s.
Sayı:	No.
Yayıma Hazırlayan:	Haz.
Yayımlayan:	yay.
Yazara ait son zikredilen yer:	a.y.

GİRİŞ

“Burada söz konusu olan, bir hakikat analitiği değil; şimdinin ontolojisi, kendimizin ontolojisidir. Bence bugün için bizim önümüzdeki felsefî tercih şöyle özetlenebilir: Ya kendini genelde hakikatin analitik felsefesi olarak sunan bir eleştirel felsefe tercih edilebilir ya da kendimizin bir ontolojisi, şimdiki zamanın bir ontolojisi biçimine bürünecek eleştirel bir düşünceden yana seçim yapılabilir; nitekim, Hegel’den gelip Nietzsche ve Max Weber üzerinden Frankfurt Okulu’na kadar uzanan, benim de içinde çalışmaya çaba harcadığım bir düşünme biçimi kurmuş olan felsefe biçimi budur”

M. Foucault, “Aydınlanma Nedir?”

Yirminci yüzyıl düşünce tarihinin başat filozoflarından biri olan Michel Foucault (1926-1984) gibi bir düşünür üzerine yapılan bir yüksek lisans tez çalışması için en büyük zorluk; bu filozofun şaşırtıcı genişlikteki ilgi alanları arasında konuyu daraltmak ve bu çalışmaya girişi sağlayacak sorunsalı saptamaktır. Hangi kavramlarla ve nereden başlamak gerekir? Bu soruda cisimleşen kaygı aslında, Foucault’nun kavram ve araçlarının geleneksel disiplinler hiyerarşilere uyumlu yalıtılmış bütünlükler, kendilikler, yapılar olmayıp, karşılıklı “bağıntıları” ya da “ara yüzeyleri” içerisinde anlam kazanan kategoriler oluşundan kaynaklanmaktadır.

Literatürde Foucault’nun çalışmalarını ve ilgi alanlarını dönemselleştirmeye dönük çokça sınıflandırmaya rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları onu siyasal ve siyaset sonrası şeklinde dönemselleştirirken, kimisi de öznenin ölümünün ilan edildiği ve özne temasına geri dönülen dönemleri ayırt etmektedir. Fakat en sıklıkla karşılaşılan ve belki de en kabul göreni, Foucault’yu “arkeolojik” ve “soybilimsel/soykütütsel” (genealogical) olmak üzere iki kesit içinde inceleyen dönemselleştirmediir.

Bu dönemselleştirmeye göre Foucault 1960’lı yılların sonlarına kadar arkeolojik yöntemi kullanmış fakat bu yöntemin araştırmalarına yanıt vermekte yetersiz kaldığı noktada, bu güçlükleri aşmak üzere soybilimi (genealogy) geliştirmiştir. Bununla birlikte, bu geçiş sadece yöntemsel bir değişiklik değildir. Foucault’nun araştırma konuları, ilgi alanlarında da bir değişiklik söz konusudur. Bu dönemselleştirme açısından Foucault, arkeolojik analizle belirli tarihsel dönemlerdeki söylemsel oluşumların ve onların içinde yer alan tikel söylemlerin ortak olabilirlik koşulu olan epistemik koşulları ortaya çıkarmaya çalışırken,

soybilimle iktidar ilişkilerini ve ilişkilerle şekillenen politik teknikleri çözümlenmeye çalışmaktadır.

Yapay tutarlılıklar oluşturma ya da aşırı basitleştirme çabası olarak da değerlendirilebilecek bu dönemselleştirme, arkeolojik projede zaten soybilimsel (soykütüksel) bir boyut olduğunu göz ardı etmemek, birinden diğerine bir “kopuşla” değil bir “açımlamayla” geçildiğini unutmamak kaydıyla Foucault düşüncesine temas etmekte kolaylaştırıcı bir etki sağlayabilir görünmektedir.

Foucault'nun doktora tezi olarak sunduğu ve ilk büyük eseri olan *Deliliğin Tarihi* yayımlandığında, kitap ilk anda bir “antipsikiyatri” bildirisi olarak algılanmıştır. Oysa o daha çok, Orta Çağ'dan itibaren Batı toplumlarının “deli”yi hangi “delilik” tanımı içine yerleştirdiklerini ve verili bir kültürel form olarak bu sınır deneyimi Batı toplumlarının dışlama ve ele geçirme usullerini incelemektedir. Ona göre “bilme” (savoir) söylemi, XVII. yüzyılın ortasından çağdaş döneme kadar, akli doğruluk ve hakikatin güvencesi kılan, akli temel almayan her şeyi dışarıya itip ötekileştiren iki kutuplu bir model ile yeniden eklemelmiştir. Burada simetrik olduğu kadar asimetrik bir ilişki de söz konusudur. Deliliği -akıldışılığı- akla göndermede bulunmaksızın düşünemeyiz. Aklın varoluşu ise zorunlu olarak onun dışarıda bıraktığından -ötekisinden- geçer. Oysa akıldışılık, bu türeme ilişkisi dışında özerk varlığa sahip değildir. Aynı şekilde akıl, kendinden yola çıkarak, kendisi gibi olmayan -öteki- hakkında konuşma yetkisini kendinde görürken, akıldışının kendisi gibi olmayan akıl hakkında söz söylemeye hakkı yoktur.

Foucault'nun tıbbi bilginin ve psikiyatrik kurumların tarihini arkeolojik bir perspektifle ele aldığı bu çalışma sadece delilik üzerine oluşturduğu söylemi ve bunun içerdiği pratikleri, alanları incelemektedir. Aslında Foucault'nun çalışmalarına yatay bir bakış, onun, bu eserinin ardından tıp kurumlarının analizine, doğa tarihi, ekonomi politik, dilbilgisi gibi ampirik bilimlerin analizine giriştiğini, ve tüm bunların temelinde bilmenin ve bilginin bir çözümlenmesini yapmak amacının yattığını gösterir gibidir. Fakat Foucault'nun kendisinin de belirttiği gibi tüm çalışmalarına eşlik eden, onu peşinden sürükleyen asıl sorun iktidar sorunudur.

Deliliğin Tarihi'nde araştırılan, akıl hastalığı konusundaki bilginin analizi değil, aklın dışarıdaki, öteki, delilik üzerinde uyguladığı iktidar biçiminin analizidir. Foucault'nun, *Kliniğin Doğuşu*, *Hapishanenin Doğuşu* ve hatta daha kurgusal

düzye *Kelimeler ve Şeyler*'de yaptığı budur. Belirli bir dönem için bir bilimsel söylem hangi kurallara boyun eğmek, hangi kıstaslara göre davranmak durumundadır? Söylemler arasındaki iktidar etkileri nasıl gerçekleşir? İktidar ile bilme alanlarının eklemleme biçimleri nelerdir?

Foucault'da sorunsal, “bilgi ile iktidar” ve de “hakikat ile iktidar”ın ara yüzeyidir. Ona göre her toplumun ürettiği “hakikat etkileri” vardır. Hakikatler bir yerlerde gizlenmiş ve keşfedilmeyi bekleyen şeyler değildirler. Hakikatler iktidar mekanizmaları ile etkileşim içerisinde üretilen şeylerdir. İktidar ilişkileri ya da mekanizmaları hakikat üretimlerinin zeminini yaratır, onları mümkün kılar. Anlaşılması gereken şey bu ilişkilerdir.

Foucault için hakikat, bilimsel bir söylem biçiminin ve bu söylemin ilişkide olduğu kurumların merkezinde ortaya çıkan, çeşitli biçimlerde çok geniş çaplı bir dağılım, yayılım ve tüketimin nesnesi; bir bütün değil, doğru ile yanlış birbirinden ayıran, doğruya özel bir takım iktidar etkilerinin yüklendiği bir kurallar bütünüdür. Dolayısıyla onun için problem, spesifik iktidar etkilerinin doğru olarak kabul edilen söylemler etrafında nasıl kurulduğunu göstermektir.

Foucault, bilgi ve hakikat ile iktidar arasında kurduğu bağı, iktidarı her zaman merkeze alarak inceler. Ona göre iktidar bir “uygulamadır”. Uygulamasından bağımsız olarak bir iktidardan bahsedilemez. İktidar aynı zamanda her zaman bir “ilişki” içerisinde kendisini gösterir. Foucault, bir şey ya da mutlak bir varlık olarak iktidardan bahsetmektense iktidar ilişkilerinden bahseder. İktidar ilişkileri her yerdedir; o, bilenle bilmeyen arasında, çocuk ile ebeveyn arasında, öğrenci ile öğretim görevlisi arasında sınırsızca yayılmış bir mikro iktidarlar ağıdır.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de, bilgi ve hakikat ile iktidar arasındaki ilişkilerin Foucault'nun düşüncesinde oynadığı rolü tespit etmektir. Bu, eserleri arasında çaprazlama bir bakışı gerekli kılacaktır. Çalışmanın diğer ve temel amacı ise oldukça özgün bir iktidar tasavvuru ortaya koyan Foucault'nun, ilişki modaliteleri üzerinden varlığını ortaya koyduğunu söylediği iktidar etkilerinin bilgi, bilme alanları ve hakikat ile girdiği “değişken”, “akışkan”, “açık uçlu” ilişkileri serimlemektir. Ancak çalışma bunu yaparken, Foucault'nun bu ilişkilere dair betimlerini, Foucault'nun kendi çalışmaları bağlamında ele alacaktır.

Çalışmanın temel amacı doğrultusunda birinci bölümün güzergahını, Foucault'nun temel eserlerinden olan *Kelimeler ve Şeyler*'in ana kavram ve meseleleri oluşturmaktadır. Bu bölümün ilk başlığında, Foucault'nun ilgili eseri ve diğer çalışmalarına nüfuz edebilmek açısından temel bir işleve sahip olan *düzen* nosyonu ele alınacaktır. Düzen kavramının Foucault düşüncesinde bulunduğu karşılık ve bu karşılığın yapısalcı damardan beslenen yaklaşımlardan ilkesel düzeyde ayrıştığı noktalar konu edilecektir. Bu bölümün ikinci başlığında ise yine ana kavramlardan biri olan *episteme* üzerinde durulacak; kavram Foucault'nun ortaya koyduğu dönemselleştirme bağlamında araştırılarak, kurucu tarihsellikleri, bilmedeki biçimlendirici etkileri gibi temel meseleler eşliğinde ele alınmaya çalışılacaktır. Foucault'nun insan bilimlerinin ortaya çıkışına ilişkin analizleri ile onun, insan merkezli düşünce tarzı konusundaki eleştirel tutumu yine bu bölümde değerlendirilecektir. Son olarak, arkeolojik ve soybilimsel araştırmaların karakteristikleri, sahip oldukları perspektifler ve karşılıklı ilişkileri bu bölümde yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise -çalışmanın ana güzergâhını oluşturan hakikat kavramı, söylem ve iktidar ile olan ilişkisi konusunda bir sonraki bölümde sağın bir değerlendirme yapabilmek açısından-, söylem, söylemsel oluşumlar ve düzenler incelenecektir.

Üçüncü bölümde ise Foucault'nun hakikat ve iktidara ilişkin yerleşik tanımlardan sapan kavrayışı ortaya konulmaya çalışılacak ve araştırmanın temel amacı yönünde, hakikat kavramı, söylem ve iktidar ile olan ilişki ve bağlantısı üzerinden ele alınacaktır.

Bu çalışma da Foucault'ya ilişkin çoğu çalışma gibi birtakım güçlüklerle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Foucault'nun düşüncelerini belirlebilir olmayan, akışkan bir yüzey üzerinde yürütüyor oluşu, argümanlarının anlaşılmasını zorlaştırır görünmektedir. *Bilginin Arkeolojisi*'nde dikkat çekici örneklerine rastlanabileceği üzere, Foucault çoğu zaman anlatmak istediği şeyden çok, ne anlatmak istemediği üzerine odaklanır durumdadır. Bunun gibi, Foucault'nun alışıldık ve belirlebilir olmayan üslubu, Foucault'nun ilişki ağları üzerinden anlamaya çalıştığı birimleri aynılaştırıp tek bir bütüne indirgeyen, ya da ilişki ağları içerisindeki bu düzeyleri

çelişkili birer yapı olarak değerlendiren kimi haksız eleştiri ve yorumların da kaynağı gibidir.

Foucault düşüncesi ile temas edebilmede karşılaşılan bir diğer güçlük ise, onun kullandığı kavramlar ve bu kavramlara yüklediği anlamlarla ilişkili görünmektedir. Foucault'nun terminolojisinde merkezi kavramlardan biri olan *episteme*, kullanımı Platon'a kadar uzanan bir terimdir. Fakat Platon bağlamında, *doksanın* karşısında ve akıldan kaynaklanan, genel geçer bilgiyi dile getirmek için kullanılan bu kavram Foucault düşüncesinde önemli anlam değişikliklerine uğramıştır. Yine 1960'lı yılların sonuna kadar sıklıkla kullandığı ve tarihsel bir dönemselleştirmenin içinde, söylemlerin ortaya çıkışının ortak koşullarını okuma girişimi olarak görülebilecek olan arkeoloji, Foucault düşüncesinde yeri olmayan "arke" kavramına yaslanması ve epistemik yapıları ortaya çıkarır görünmesi nedeniyle Foucault'nun yapısalcılıkla özdeşleştirilmesi gibi oldukça haksız bir yoruma yol açmış gözükmektedir.

Okuyucunun Foucault'nun çalışmalarında karşılaşacağı güçlükler bununla sınırlı değildir. Kavramları Foucault düşüncesindeki bağlamları içerisinde ele almak, yine de elimine edilmesi güç bazı zorlukları ortada bırakmaktadır. *İktidar Mekanizmasında Hapishaneler ve Tımarhaneler* başlıklı söyleşisinde Foucault; çalışmalarını, başkalarının kendi alanlarında istediklerini yapmalarına yarayacak bir alet bulmak için karıştırabilecekleri bir tür alet çantası (tool box) olarak tanımlar. Çalışmalarının, yani alet çantasının, bir eğitimci, bir biyolog, bir gardiyan, bir yargıç, bir bilim tarihçisi, bir sosyal bilimci için faydalı ve kullanışlı olmasını arzu ettiğini belirtir. Ancak birçok yazar tarafından da dile getirildiği üzere, bu alet çantasının bütününe taşımak istediğimizde, görünüşte de olsa çantanın parçalanmaya ve dağılmaya başladığını hissederiz.

Foucault, *İktidar ve Bilgi* adıyla yayımlanmış olan söyleşisinde görünüşte de olsa karşılaştığımız bu güçlüğü kaynağına işaret eder gibidir. Foucault, genel bir teorisi ya da aracı olmadığını belirtirken, araştırmalarının nesnelere el yordamıyla ürettiği araçlar vasıtasıyla ortaya çıkarmaya çalıştığını belirtir. Nesnelere kendi ürettiği iyi ya da kötü araçlar tarafından belirlendiğini; eğer araçları yanlışsa onların da yanlış olduğunu; keşfettiğini düşündüğü nesnelere araçlarını düzeltmeye çalıştığını ve sürekli bir döngü içerisinde bir çalışmadan diğerine sendeleyerek

ilerlediğini söyler. Güçlüğün kaynaklarından biri budur. Foucault, sürekli olarak kavramlarını rafine etmekte ya da üzerlerinde modifikasyonlara gitmektedir. Metodolojik uygulamalarını ve bu uygulamalarla amaçlananları sistematize etmekte ciddi güçlükler yaratan faktörlerden biri de Foucault'nun keskin, hünerli bu kavram ve yöntem işçiliğidir.

Foucault'yu anlamada karşılaşılan güçlüklerden biri de çevirilere ilişkindir. Kimi zaman anahtar iki kavramın tek bir kavram olarak ele alınması, kimi zaman anahtar kavramın ortadan kaldırılması şeklinde karşımıza çıkan fakat her zaman Foucault'yu anlamadaki en önemli engellerden biri olarak duran, çeviri problemleri. İngilizce konuşulan dünyada da hâlihazırda bir problem olarak duran çeviri hataları (ya da tutarsızlıkları), Türkçe çevirilerde de oldukça belirgindir. Örneğin, Foucault'nun çalışmalarının belki de en merkezi kavramlarından olan “le savoir” – “la connaissance” kavramları ve bu iki kavram arasındaki kritik ayrımın Türkçe çevirilerin çoğunda atlandığı ve her iki sözcüğün de “bilgi” kelimesi ile karşılandığı görülmektedir. İngilizce çevirilerde ise bu iki kavram “knowledge” sözcüğü ile karşılanmış fakat Türkçe çevirilerden farklı olarak, *le savoir* ya da *la connaissance* ayrımına –her zaman ve her eserde olmasa da- parantez ya da dipnotlar vasıtasıyla açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır. Foucault için, “la connaissance” sözcüğü bilginin belirli bir gövdesine, biyoloji ya da ekonomi gibi belirli bir disipline işaret eder. “Le savoir” ise bilme alanına işaret eder. Bilme, bilgiyi mümkün kılan koşuldur. Bilme, bilgi alanı karşısında genel bir moda tekabül eder. Dolayısıyla, bu ayrımı gözden kaçırmak, Foucault düşüncesini çözmede anahtar sayılabilecek kavramlarla tanışmamış olmak demektir.

1. FOUCAULT'DA TARİHSEL ÇÖZÜMLEME

1.1. Düzen

Foucault'nun belki de tüm çalışmalarına merkezden yayılarak hâkim olan ilke “düzen”dir. Bu ilkeye göre, deneyim ve bilgiyi düzenlemek için o ya da bu yolla, bu ya da şu sayıda fakat her zaman birtakım yollar vardır. Kültür, toplum ve bilgi aktüel düzen ilkesi ile sınırlandırılmıştır ve alternatif düzenler her zaman mevcuttur.

Şunu açıkça ortaya koymak gerekir ki, Foucault'nun çalışmaları bir bakıma düzen, daha da doğru bir ifadeyle, birbirlerinden farklı düzenlerin birlikte varoluş ilkesi ve bu düzenlerin tarihsel dönüşümleri ve karşılıklı ilişkileri hakkındadır. Bu düzenler toplum ve kültür için olduğu kadar fiziksel dünya için de söz konusudur. Ona göre, her çağda ve her toplumda insanların yazımını, konuşmalarını, yargulamalarını, duygularını dile getirme biçimlerini dahi yöneten sistem benzeri bir şey arka planda iş görmektedir ve bu sistem çağdan çağa ve kültürden kültüre değişip dönüşmektedir.¹

Foucault, böyle bir tasavvurun bir “yapı” olarak değerlendirilmemesi gerektiği konusunda oldukça duyarlılık gösterir. Onun ilgisi, evrensel olarak uygulanabilecek biçimsel şemalar, şablonlar, sistemler kurmak değildir; geçmişin izlerinin nasıl organize edildiğidir. Aynı zamanda, bu düzenlerin kırılma noktalarını, ortadan kalkma sınırlarını ve birinden diğerine doğru dönüşüm süreçlerini incelemektir. Foucault'ya göre belirli kültürel, zamansal ve uzamsal limitlerden bağımsız, evrensel bir düzen tespit edilemez. Dolayısıyla buradaki tasavvur yapısalcı bir bakışın ürünü olarak değerlendirilemez.

Foucault'nun düzen kavramına ilişkin açık ve doğru bir anlayış kazanmak için hatırdta tutulması gereken iki önemli ilkedden bahsedilebilir. İlk, problem barındırmayan, sorunsuz kabul edilebilecek bir sistem yoktur. İkinci olarak, bir düzenin yapısı bir diğerine indirgenemez. Özetle, bir sistem, düzen ya da teori, ayrımları gözetmeyen bir yaklaşımla her şeye uygulanamaz.²

¹ Clare O'Farrell, **Michel Foucault**, London, Sage Publications, London, 2005, s.56.

² **A.e.**, s.57

1.2. Episteme

Foucault, 1966 yılında yayımlanan ve başlıca amacının insan bilimlerinin bir arkeolojisini yapmak olduğunu söylediği *Kelimeler ve Şeyler* adlı eserinin önsözünde kitabın esinini Borges'in bir öyküsünde bulduğunu belirtir. Foucault'ya esin kaynağı olan bu öykü, hayvanların oldukça tuhaf biçimde sınıflandırıldığı bir Çin ansiklopedisinden bahseder. Hayvanların, imparatora ait olanlar, içi saman doldurulmuş olanlar, uzaktan bakıldığında sinek gibi görünenler gibi oldukça tuhaf bir şekilde sınıflandırıldığı bu ansiklopedi, Foucault için gülünç olduğu kadar, huzursuz edicidir. Bu huzursuzluk, öykünün ardındaki -ve gülmemize neden olan- düzensizlik fikrinin öğeler arasındaki basit bir münasebetsizlikten kaynaklanan bir düzensizlik fikri olmayıp, -bir Batılı için- düşünmeyi engelleyen bir sınıflandırmaya dayalı, şeylerin üzerinde durduğu ortak mekânın birdenbire ayaklarımızın altından kaymış olmasına işaret eden bir düzensizlik fikri olduğunun farkına varılmasından kaynaklanmaktadır. Borges'in öyküsündeki ansiklopedi, bize yabancı gelen sınıflandırmaların, tabloların bir örneği niteliğindedir ve bu örnek, şeylerin, hangi özelliklerine, benzerliklerine göre ve hangi tablonun üzerinde dağıtıldığını, sıralandığını sorgulamanın, düşünme biçimimizin sınırlarını araştırmakta öncelikli bir adım olduğunu imlemektedir. Bu sorgulama, yani birbirlerine bu kadar benzer ya da birbirlerinden bu kadar farklı birçok şeyi hangi tablo üzerinde nasıl dağıttığımızı belirleyen temel düzen üzerinde düşünme, Foucault'yu düzenleyici kodlar, düzen ve onun varoluş tarzları sorunsallarına götürür.

Foucault, birbirlerinden çok farklı ve birbirlerine çok benzer bu kadar şey arasında kurulan düzeni ve onun işleyişini açıklarken “fiili durumda, en safından bir deney için bile, kesin bir işlemde ve önceden konulmuş bir kıstasın uygulanmasından kaynaklanmayan hiçbir ayırım yoktur” diye yazmaktadır.³ Şeylere ilişkin algılarımızı, şeylerle ilişki kurma biçimimizi, temel kültürel kodlarıyla önceden belirleyen bir düzendir bu. Foucault'nun çalışması, bu düzenleyici kodlar ve düzen üzerinde düşünürken, kültürün kendinin de bir düzen olduğu belirlemesinden

³ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yay., 3. bs, 2006, s.18.

hareketle, bu düzendeki değişmelerin *dil, değiş-tokuşlar ve canlı varlıklar* alanları üzerinde nasıl belirleyici olmuş olduğunu göstermek amacındadır. Bu bağlamda problem, eserdeki başlıca araştırma alanları olan “gramer ve filoloji”nin, “doğa tarihi ve biyoloji”nin, “zenginliklerin incelenmesi ve ekonomi-politik”in bilgilerinin pozitif dayanağını oluşturmak üzere düzene ilişkin hangi değişmelerin kabul edildiğini, bunların birbirleriyle ilişki biçimlerini göstermektir.

Bilgilerimizin hangi sınırlar içerisinde, hangi kültürel kodların belirleyiciliğinde, hangi düzene göre dağıtılarak oluştuğu; hangi pozitiflik unsurları ve tarihsel a priorielerin içinde görünür hale geldiklerini araştırmasının temel konusu haline getiren Foucault, incelemesi için yöntem olarak arkeolojik metodu benimserken, çözümlemesine temel teşkil edecek kavramı ise *episteme* olarak belirler. Foucault, düşüncenin, fikirlerin tarihini kronolojik ya da evrimsel bir bakışla incelemenin bu problemlere ilişkin bir çözüm sunamayacağı inancındadır. Bunun yerine Foucault, arkeolojik yöntemin bir ürünü olan dönemselleştirme yönelimli bir anlayış benimser. Düşünce tarihçilerinin yaptığı gibi tarihi belgelerde dile getirilmiş düşünce ve temaları izlemek ya da bu temaların kökenini bulmaya çalışmak yerine Foucault, belirli bir tarihsel dönem üzerinde yoğunlaşır. Buradaki amaç, yalnızca değişik bilme alanlarının her birinin yeni nesnelerin ortaya çıkışıyla aldıkları belirlenimleri betimlemek değil, derin bir düzeyden bakıldığında bu bilme alanlarının nasıl olup da birbirleriyle tutarlı bir biçimlenme ya da eş biçimlilik içinde olduklarını anlamaktır. Bu eşbiçimlilik ya da tutarlılığın imkânını sağlayan şey ise Foucault’nun *episteme* adını verdiği şeydir.⁴

Foucault’ya göre *episteme* “verili bir dönem içinde yaşamın bütünselliği içinde bir bilgi alanını sınırlayan, bu alanda ortaya çıkan nesnelere olma biçimini tanımlayan, insanoğlunun günlük kavrayışını teorik güçlerle donatan ve doğru olarak görülen şeyler hakkında insanoğlunun söylem geliştirdiği koşulları tanımlayan ‘tarihsel a priori’lerdir”.⁵ Bir başka açıdan, *episteme* belirli bir dönemde, bilimsel disiplinlerin doğmasını mümkün kılan “söylemsel pratiklerin” toplamı olan ilişkilidir. Foucault’nun bu *episteme* tanımına göre, *episteme*, normatif olmayan

⁴ Judith Revel, **Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Otonom Yay., 1. bs, 2005, s.80.

⁵ J.G Merquior, **Foucault**, Çev. Nurettin Hüseyini, İstanbul, Afa Yay., 1. bs, 1986, s.47.

betimsel bir kavram olarak ele alınmaktadır. Foucault'nun bu kavrayışı, epistemenin anlaşılması için onu düşünceler tarihinin içinde dinamik bir öge olarak düşünür. Bir başka deyişle, Foucault episteme'yi değişmez bir norm ya da sabit bir bütünlük olarak değil, oluşan, soybilimi araştırılan bir kavram olarak tasavvur eder. Foucault *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserinde episteme kavramını, ne anlama gelmediğini de belirterek şöyle açıklar:

“Episteme, her türlü bilim alanının sınırlarına nüfuz eden; bir öznenin, bir zihnin ya da bir çağın mutlak birliğini gösteren bir bilgi biçimi ya da rasyonellik tipi değil; belirli bir dönemde, söylemsel düzenler seviyesinde bir analize tabi tutulduklarında bilimler arasında keşfedilebilecek ilişkilerin tümüdür.”⁶

Özellikle *Kelimeler ve Şeyler* eserinin bağlamında değerlendirildiğinde, episteme, Foucault'nun belirli bir tarihsel dönemde bilimsel araştırmaları yöneten kuralların değişimini resmetmek için kullandığı bir nosyon ya da araç olarak görülebilir.⁷ Bu yanı sıra, episteme kavramı, Thomas Kuhn'un *paradigma* kavramına yaklaşıyor görünmekte ve hatta bu iki kavramın birbirlerinin yerine kullanılabilecekleri gibi bir yargı doğmaktadır. Ancak, bu iki kavramın paylaştıkları noktalar olmakla birlikte, birbirlerine indirgenebilir değildirler. Agamben'e göre episteme ile paradigma aynı şeyi anlatmazlar; paradigma, bir episteme inşa etmenin yollarından sadece biridir.⁸ Merquior, Foucault'nun epistemelerinin ile Kuhn'un paradigmalarından özellikle üç önemli noktada farklılık gösterdiğini belirtir.

“ Birincisi, [episteme] fiziğe dayanmak yerine,... bir saçayağı biçiminde doğa bilimine (biyoloji) ve toplumsal bilime (ekonomi ve dilbilim) dayanmaktadır. İkincisi, bu paradigmlar, genellikle, Newton tarafından açıklananlarda olduğu gibi, sorunları belirleyip bunların çözümü için yöntemler geliştirerek bilimsel etkinlik için bir model sağlayan bilinçli ilkelere uygun düşmez. Foucault'nun [epistemeleri] daha çok bilinçli

⁶ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, Trans. A.M. Sheridan Smith, New York, Pantheon Books, 1972, s.191

⁷ Neil Brenner, Foucault's New Functionalism, *Theory and Society*, 1994, 23-5 s.685.

⁸ Giorgio Agamben, “What is paradigm?”, (Çevrimiçi) <http://www.egs.edu/faculty/agamben/agamben-what-is-a-paradigm-2002.html>, 4 Aralık 2008

teorileştirme ve metodolojik kavrayış düzleminin altında yer almaktadır. Oysa Kuhn'un paradigmaları <<örnek>> niteliğindedir; araştırmacıların bilimsel pratiklerinde... ortaklaşa benimsedikleri somut modeller olarak işlev görürler... Son olarak da, tamamen bilimsel bir kolektif bilinçaltından çok, pratik alanına girdiklerinden, paradigmalar - Kuhn'un kendisinin de vurguladığı gibi- sıkı sıkıya kurallara bağlı değildir. Ama epistemler... böyledir.”⁹

Foucault *Kelimeler ve Şeyler*'de epistemik sistemleri betimlemeye girişirken Batı kültüründe üç temel tarihsel kesit belirler ve bunlar üzerinde yoğunlaşır. Foucault'nun incelemesi boyunca kat ettiği bu dönemler, Rönesans, Klasik Çağ ve Modern Çağ'dır. Foucault her bir dönemdeki düşünce biçimini gerekli kılanın tarihini, yani epistemelerin arkeolojisini yaptığı çalışmasında, Batı düşüncesindeki bu üç farklı dönemden Klasik ve Modern Çağ epistemelerine ağırlık verir.

Foucault'nun incelemesindeki ilk epistemik dönem Rönesans'tır. Foucault Rönesans epistememesinin benzerlikler teması ile karakterize olduğunu düşünür. Foucault'ya göre benzerlik, XVI. yüzyılın sonuna kadar Batı kültüründe temel bir rol oynamıştır.¹⁰ Rönesans insanı benzerliklere dayanarak düşünmektedir. Bu dönemin epistememesi benzerlik biçimleri/kavramları bakımından zenginlik ve çeşitlilik arz ederken, bu çeşitlilik içerisinden özellikle dört benzerlik biçimi öne çıkmaktadır: *Convenientia*, *aemulatio*, *analoji* ve *sempatiler*. *Convenientia* uzamsal yakınlık ile karakterize benzerliğin çok güçlü bir biçimiyken; *aemulatio* uzamsal bir yakınlığa gereksinmeyen, aralarında uzamsal bir mesafe bulunan şeyler arasındaki bir benzerlik biçimini ifade eder. *Analoji* insan merkezli bir bakışla karakterize ilişkisel bir benzerlik biçimiyken; Foucault'un dördüncü temel benzerlik biçimi olarak belirlediği *sempatiler*, uzamsal ve niteliksel özellikler üzerinden yürütülen, dönüştürücü bir benzerlik biçimini ifade eder.

Rönesans epistememesinde benzerlik teması yanında öne çıkan diğer bir kavram da “imza”dır. Foucault'nun yaklaşımıyla, benzerlikler aslında varlık koşullarını bu imza varsayımında bulmaktadır. Rönesans'ın bilgi dünyası, Tanrı'nın karşılıklı benzerliklerini iyice göstermek üzere bütün şeylerin Tanrı tarafından imzalanmış ya

⁹ Merquior, **a.g.e.**, s.48

¹⁰ Foucault, **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, s.45.

da damgalanmış olduğunu varsaymaktaydı.¹¹ Benzerlik biçimleri, şeyleri görünür kılan bir şeyin gömülü ve görünmez bir biçimiydi. Onların gömülü oldukları yerden çıkarılabilmesi ve görünür kılınabilmesi, Tanrı tarafından önceden işaretlenmiş, imzalanmış bir dünya içinde mümkün olabilirdi.

“İmzasız benzerlik yoktur. Benzerin dünyası ancak işaretlenmiş bir dünya olabilir. Benzerlikler bilgisi bu imzaların dökümüne ve onların şifrelerinin çözülmesine dayanmaktaydı”.¹²

Her benzerlik bir imza gerektirmekte, bir işaret eden olarak imzanın kendisi de, işaret ettiği şeyle benzerliği olduğu ölçüde işaret edebilmektedir. Bu koşullarda bilmek, şifreleri çözmek, işaretleri konuşurmak, anlamları ortaya çıkarmak demektir. *İşaret eden ile işaret edilenin* aynı doğaya sahip olduğu; işaret eden biçim ile işaret edilen biçimin benzerlikler olduğu bu dönemde, işaretlerin anlamlarının keşfine yönelik yorumbilimi ile işaretlerin yasasını arayan semiyolojinin yolları zorunlu biçimde çakışmıştır. Bu, gerek anlamamanın gerekse işaretlerin yasalarını ortaya çıkarmanın yolunun benzerlikleri ortaya çıkarmaktan geçtiği anlamına gelmektedir.

Foucault’ya göre, Rönesans epistemesi, işaret eden ile işaret edilen arasındaki tek bağı benzerlik olarak konumlamakla, bitimsiz bir bilme süreci varsaymaktaydı. Rönesans’ta bilme, her yerde bulunan gizli işaretlerden bir benzerliğe ve o benzerlik tarafından işaret edilen bir başka benzerliğe doğru sonsuz bir güzergâhta ilerlerken, ikizlenen ve kendi üzerine kapanan bir dünya yaratıyor, kendini hep aynı şeyi bilmeye mahkûm ediyordu. Rönesans düşüncesinde, işaretlerle anlamlar arasında konumlandırılan benzerliklerin kendilerinin de birer benzerlik biçimi olması; bilginin temel dış biçimi olan benzerlik işaretlerinin birbirini davet ediyor oluşu; XVI. yüzyıl büyü ve ilminin aynı düzlemde yer almalarının da nedeniydi. Bir kehanete götürecek işaretlerin keşfedilmesi ile Antikite’den aktarılan bir metindeki işaretlerin keşfi ve yorumlanması arasında farklılık yoktu. İşaretlerin bulunması ve konuşurulması gerekliliği bakımından şeyler ile metinler arasında bir ayrım bulunmamaktaydı.

¹¹ Merquior, **a.g.e.**, s.59

¹² Foucault, **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, s.58

Foucault'nun deyişiyile; "her yerde tek bir oyun vardır: işaret ile benzer arasındaki; ve işte bu nedenden ötürü, doğa ve söz sonsuza kadar kesişerek, okumasını bilen için tek bir büyük metin oluşturabilirler."¹³

Foucault, dönemin epistemisinin temel göstergesi olan imza/işaret anlayışının dil alanında da kendini göstermiş olduğunu söyler. Rönesans düşüncesinde dil, şeylerin ve kendilerinin şeffaf bilgisini şifreleyen; gizlediği bu bilgilerin şifrelerin çözülmesiyle ortaya çıkarılabilmesi için kendini ifşa eden; benzerlikler ve imzalar dağılımının kurallarına tabi bir sistemdir.¹⁴ Dil, gerçeğin kendini şeffaflıkla ifade ettiği bir biçim değildir, dolayısıyla bu durum bitimsiz bir yorum sürecini gerektirmektedir. Bilginin özelliği görmek değil, yorumlamaktır; bir başka deyişle sözcüklerin taşıdıkları imzaların sonu gelmeyen bir araştırması.¹⁵

Foucault, arkeolojik incelemesinde Batı kültüründe tespit ettiği ikinci epistemik kesiti Klasik Çağ olarak adlandırmaktadır. O, Rönesans'ın ardından gelen bu epistemik dönemin ilk belirtilerine bir geçiş figürü olarak incelediği Don Quichotte'ta rastlamaktadır. Ona göre, Rönesans düşünce dünyasının özünü oluşturan benzerlik ve işaretleri sürekli tiye alan Don Quichotte'la birlikte Rönesans'ın *şeylere düzenlerini veren benzerliklerine* duyulan güven azalmış, benzerliklerin yanıltıcılığı aşikâr hale gelmiştir. Don Ouichotte'la birlikte imzalar/işaretler ve benzerliklerin değil, özdeşlik ve farklılıkların bir düzeniyle karşılaşılmaktadır.

Benzerliklere olan güvenin sarsılmasında rol oynamış Klasik Çağ'ın önemli diğer iki aktörü ise Descartes ve Bacon'dur. Bacon benzerliklere ilişkin eleştirisini, insan zihninin -taşıdığını söylediği- doğal eğilimleri ve çeşitli zihniyet tipleri üzerinden yürütmüştür. Bacon'a göre insan zihni, doğada olduğundan daha fazla benzerlik ve uyum görme eğilimindedir. Doğayı benzerliklerle örülmüş bir biçimde algılama ise insan zihninin içine düştüğü bu yanılsama halidir. Descartes ise, benzerlikleri bilginin temel biçimi olan Rönesans anlayışını, "karşılaştırma"yı bilginin olanaklılık koşulu olarak konumlayan görüşüyle eleştirir. Ona göre benzerlikler dahi, ancak karşılaştırma yoluyla elde edilebilirler. Ölçü ve düzen

¹³ A.e., s.69.

¹⁴ A.e., s.69

¹⁵ A.e., s.77

karşılaştırması olmak üzere iki karşılaştırma biçimi olduğunu söyleyen Descartes'e göre "ölçüm" büyüklükler ve çoklukların bir bölme işlemiyle ulaşılan ortak bir birim temelinde, eşitlik ve eşitsizliklerin çözümlenmesine yönelik bir karşılaştırma iken, "düzen" karşılaştırılan şeylerin dışındaki üçüncü bir şeye ihtiyaç duymayan dolayısıyla bölme ve birim belirleme işlemlerine gereksinmeyen, bir terimden diğerine ve oradan diğerine doğrudan ilerleyen bir karşılaştırma türünü ifade eder.¹⁶ Foucault, bütün bunların kritik bazı sonuçları olduğunu belirtir.

"Bütün bunlar Batı düşüncesi üzerinde büyük sonuçlar yaratmışlardır. Uzun bir süre bilginin temel kategorisi olmuş olan -bilginin hem biçimi hem içeriği- benzerlik, özdeşlik ve farklılık terimleri içinde yapılan bir çözümlenmenin içinde erimiştir; üstelik karşılaştırma, ölçünün aracılığıyla dolaylı veya dolaysız olarak kolayca düzene taşınmıştır; son olarak da, karşılaştırma artık dünyanın düzenini ifşa etmek gibi bir role sahip değildir; düşüncenin düzenine göre yapılmakta ve doğal olarak basitten karmaşığa doğru gitmektedir... XVI. yüzyıl insanının hala akrabalıkların, benzerliklerin ve yakınlıkların kurulduğunu gördüğü ve dil ile şeylerin sonsuza kadar kesiştikleri ampirik alan, bu devasa mekanın tümü yeni bir dış biçime bürünecektir."¹⁷

Foucault, izlerini Don Quichotte, Bacon ve Descartes'te sürdüğü bu olaylarla birlikte Batı düşüncesinde çok önemli değişimlerin meydana geldiğini söylemektedir. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de bu değişimleri şu şekilde özetlemektedir. İlk olarak, analogi hiyerarşilerinin yerine benzerliklere özdeşlik ve farklılıkların belirlenmesini sağladığı ölçüde yer veren "analiz" (çözümleme/kıyas) geçirilmesi. İkinci olarak, benzerlikler -Rönesans'ın anlayışıyla bilginin biçimi ve içeriği- bulma süreci, artık bitimsiz bir süreç olarak değil, tam sayımı mümkün bir süreci ifade etmektedir. Üçüncü değişim ise, benzerliklerin olasılıklılığının, özdeşlik ve farklılıkların kesin bilgisi ile yer değiştirmesidir. Diğer önemli bir değişim ise Batı düşüncesinde artık, şeyleri *yaklaştırmanın* değil, onları *ayırmanın* öne çıkmasıdır. Foucault'nun bahsettiği sonuncu değişim ise, tarih ile bilimin birbirlerinden ayrılmasıdır. Antik metinlere dönerek, zamanlar ötesi işaretleri, imzaları arama ve yorumlama artık

¹⁶ A.e., s.92-93.

¹⁷ A.e., s.94-95.

tarihsel bir çalışma olarak görülmektedir. Metinler artık gerçeğe götürecek işaretlerin alanı değildir. Dolayısıyla -bir diğer önemli değişim olarak-, dil dünyanın, gerçeği ifşa edebilmek için şifrelerinin çözülmesine -ya da yoruma- gereksinen bir alanı değil, açık ve seçik algıların aktarım alanı olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁸ Foucault'nun bilinebilecek olanın modları ve bilginin bizzat kendisine ilişkin olarak gördüğü bu değişimler, Batı epistemesinde yeni bir dönemin açıldığının işaretleridir.

Foucault *klasik epistemenin* en belirleyici özelliğinin, evrensel düzen bilimi olarak anlaşılan *mathesis* ile ilişkisinde gözlemlenebileceğini söyler. Basit doğaların düzene sokulması gerektiğinde devreye giren *mathesis* ile olan bu sıkı ilişki -her ne kadar *mathesis* cebirsel bir yöntemi temeline alıyor olsa da- bilginin matematikselleştirme olmadan mümkün olamayacağı, ya da matematikselleştirmenin bilginin varoluş koşulu olduğu anlamına gelmemektedir. Ona göre burada *mathesis* ile olan ilişki daha çok *mathesis*'in temel fonksiyonu - aynı zamanda klasik epistemenin temel ülküsü sayılabilecek- olan bir “düzen bilimi oluşturma” üzerinden anlaşılmalıdır.¹⁹ Foucault'nun deyişiyle “düzen ile olan bu ilişki, Klasik Çağ için, Rönesans'ın yorum ile olan ilişkisi kadar esasa ilişkindir”.²⁰ Bu bağlamda, *genel gramer, doğa tarihi ve zenginliklerin çözümlenmesi*, *mathesis*'in yöntemi olan cebiri kullanmayıp, yöntem olarak işaretler sistemini benimsemiş olsalar da Batı epistemelerinin yine bu düzen bilimi çerçevesi altında iş gören ampiriklikler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Foucault, Klasik Çağ epistemelerinin işaret sistemi üzerindeki tezahürlerine, öncelikle üç ögeli yapıdan iki ögeli yapıya geçilmesinden başlayarak değinir. Klasik Çağ'a kadar “işaret eden”, “işaret edilen” ve “konjonktür” ögelerinden oluşan işaret sistemi, Klasik Çağ'la birlikte “işaret eden” ile “işaret edilen” ögelerinin bağlantısı içinde değerlendirilecektir. Aynı şekilde, Klasik çağla birlikte, işaretin işaret ettiği şeyi nasıl gösterdiği sorusu merkezi önemi yitirmiş, XVII. yüzyıldan itibaren bu soru, işaretin işaret ettiği şeye nasıl bağlanabileceği sorusuyla yer değiştirmiştir. Klasik episteme bu soruyu temsil analizi aracılığıyla yanıtlayacaktır.²¹

¹⁸ A.e., s.95-97.

¹⁹ A.e., s.98-99.

²⁰ A.e., s.99.

²¹ A.e., s.80.

Foucault işaretlerin temsilinde, -Port Royal* ile birlikte- işaretlerin üç değişkene göre tanımlandığını söylemektedir: Bağlantının kökeni, bağlantı tipi ve bağlantının kesinliği. Ona göre, Klasik çağ ile birlikte işaret, mekânını bilginin kendisinde bulacak; bilginin içinden işaret etmeye başlayacak ve kesinliğini bilginin kendinden alacaktır. Bu anlamda işaret dünyadan geri çekilmekte, zihne yerleşmektedir. Böylece bilgi, uzun yargı dizilerinin kıvrılmaları ile kendi kendinden toplanan bilgiler halindedir. Bağlantının tipine ilişkin değişkene gelindiğinde ise Foucault'ya göre özetle, Rönesans'ta dört farklı benzerlik biçimi vasıtasıyla birleştirmek ya da yakınlaştırmak görevini üstlenen işaret, klasik çağla birlikte şeyleri ayırma, yayma ve dağıtma görevini üstlenmiştir. Bu sayede, ayrışan ve farklılaşan işaretler, çözümlenmeye, birleştirmeye ve düzenlemeye konu olabilir hale gelmişlerdir. Bağlantının kesinliği konusunda ise XVII. yüzyıldan itibaren doğal işaretler, insan tarafından oluşturulmuş yapay işaretler karşısındaki ayrıcalıklı konumunu kaybetmeye başlamış, anlaşmaya dayalı bir işaret sistemi öne çıkmıştır. İşaretler keyfi bir dilin yaratılmasına hizmet eder olmuşlardır. Şeylerin analizine, aynı zamanda karmaşık yapılara doğru giden bileşimlerine kendi mekânında izin veren, -bir başka deyişle hesaplanabilir- bir dil.

Foucault işaretlerin klasik epistemede geçirdiği en önemli değişimlerden birinin işaret ile işaret edilen arasındaki ilişkide gözlenmekte olduğunu söyler. İşaret ile işaret edilen arasındaki ilişki, aracısız olarak bilginin içinde kurulmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi, Rönesans'taki üçlü işaret sistemi yerini sadece *işaret* ve *işaret edilenin* yer aldığı bu iki ögeli yapıya bırakmıştır. İşaret ile işaret edilen arasındaki ilişki, bir fikrin bir diğeri ile doğrudan temsili şeklinde anlaşılmaktadır, üçüncü bir terim bu ilişkide yer almamaktadır. Bir işaretin içerik değeri yalnızca temsil ettiği için oluşmakla birlikte, bu içerik değeri ancak bu temsil tarafından ortaya çıkarılabilmektedir. Bu formülasyonla, işaret eden ile zihinde oluşan işaret eden fikri birbirinin üzerine katlanmış olmaktadır.²² “İşaret klasik çağdan itibaren, temsil etmenin temsil edilebilir olması içinde temsil edilebilirliktir”.²³ Foucault'ya

* Arnauld ve Claude Lancelot tarafından kaleme alınmış olan Grammaire Generale'de ortaya konan dilbilimsel öğretileri temel alan Port Royal mantığı, Arnauld ve Nicole'un Mantık ya da Düşünme Sanatı adlı kitabıyla öne çıkmıştır.

²² A.e., s.107-108.

²³ A.e., s.109.

göre bu temel değişimin Batı düşüncesinde önemli sonuçları olmuştur. Öncelikle, daha önce bilgiye ulaşmadaki araçlar olarak gördüğümüz işaretler şimdi temsil ile birlikte genişleyerek tüm temsil ve düşünce alanını kat etmektedirler. İkinci sonuç ise bir “işaret etme”nin tam bir teorisini oluşturmanın güçlüğünün ortaya çıkmış olmasıdır. Temsillerin birer işaret olarak birbirine bağlandığı bu sistemde, işaretten önce ve ona dışşal bir anlam bulunmamaktadır. İşaretler ile içerikler arasında herhangi bir aracı unsur yoktur. İşaret etmeyi somutlaştırmak istediğimizde ise ulaştığımız yer zihinsel mekândır. İşaret etme, somutlaştırmaya başvurabileceğimiz bir düşünce değildir çünkü o düşüncenin kendisinin bir formudur.

Foucault’ya göre, Klasik Çağ’daki evrensel düzen bilimi ülküsü doğrultusunda özdeşlik ve farklılıklar taksinomi, mathesis, ve oluşumsal çözümleme ile düzenli tablolar haline getirilmektedirler. Klasik episteme, basit doğaları düzene sokmak için mathesis ile onun yöntemi olan cebirden faydalanmakta, karmaşık doğaları düzene sokmak içinse taksinomi ve işaretler sistemini devreye sokmaktadır.²⁴ Klasik epistemenin bu araçlarına ek diğer bir öge, ampirik bir düzen bilimi oluşturmak için zorunlu olan “oluşum” (genesis) tir. Mathesis hesaplanabilir düzenin bir bilimi iken, oluşum, ampirik dizilerden hareketle düzenlerin kurulmasının bir çözümlemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵ Foucault, mathesis ile oluşum arasında uzanan işaretler bölgesinin, temsilin tüm imkânlarını kullanarak özelleşen, özdeşlikler ve farklılıklardan hareketle bölgeyi birbirleriyle eklemlenme ilişkisi içerisinde bulunan bölümlere ayıran işaretlerin yer aldığı alan olduğunu söyler. Bu bölge mathesis ve oluşumun sınırladığı “tablo” mekânıdır. Temsillerin oluşumu ile eşitlikler hesabının arasında uzanan bu mekân sayesinde, klasik epistemenin üç ampiriklik alanı olan *doğa tarihi*, *para ve değer teorisi* ve *genel gramer* var olabilmışlerdir.

Foucault’nun “modern episteme” olarak adlandırdığı üçüncü tür episteme çalışmasının ana hattını oluşturmaktadır. Foucault esas olarak modern epistemenin sınırlarını ve eşiklerini araştırmaya yönelir. Foucault, “Rönesans epistemesi”ne sadece birinci bölümün ikinci başlığını ayırır. “klasik episteme” ise birinci

²⁴ A.e., s.118-119.

²⁵ A.e., s.120.

bölümünde genel olarak incelenmiştir. İkinci bölüm “modern episteme”nin ele alınmasına ayrılmıştır.

Foucault “klasik episteme”den “modern episteme”ye geçişin birkaç önemli düşünürün katkısı ile olduğunu düşünür. Öncelikli olarak, Foucault, 1662 yılında yayınlanan Descartes ve Pascal’ın de katkılarını sunduğu *Port-Royal Mantiği* kitabının gramer, mantık ve sentaks alanındaki çalışmalarının bu dönüşümü başlattığını düşünür. Bu mantık anlayışı, özellikle matematik alanındaki “model”i diğer bilme ve akıl alanlarına aktararak, akılsal bir dil yaratma idealini önerir. Buna göre dildeki tüm gramatikal ve sentaktik oluşum, geometri zihni ve genel olarak bu zihnin inceliği ile harmanlanarak klasik söyleme ulaşma gayesi güdülmektedir. Foucault bu okulun çalışmalarının bir yandan klasik epistemeyi oluşturduğu, diğer yandan modern epistemeye geçişi sağladığını düşünür.

Bir diğer önemli geçiş figürü ise *Ulusların Zenginliği*’ni yazan Adam Smith’tir. Smith, Ricardo’dan Marx’a kadar uzanan ekonomik aklın söylemini ortaya koyan kişidir. Foucault şöyle yazar :

“Adam Smith’in çözümlemesi, öncellerinkine nazaran, bağlantıdaki esaslı bir kopuşu temsil etmektedir: mübadelenin nedeni ile mübadele edilebilirin ölçüsünü, mübadele edilenin doğasıyla onun bölümlenmesine olanak veren birimleri birbirinden ayırmaktadır. Mübadele, ihtiyaç olduğundan yapılmaktadır ve bu mübadele edilenler tam da ihtiyaç duyulan nesnelere, ama mübadelelerin düzeni, burada ortaya çıkan mübadeleler hiyerarşisi ve farklılıkları, söz konusu nesnelere içinde yer alan emek birimleri tarafından ihdas edilmişlerdir. Eğer insanların deneyi açısından –daima psikoloji olarak adlandırılacak şey düzeyinde-, mübadele ettikleri onlar için “vazgeçilmez, uygun ve ya hoşsa”, iktisatçı açısından nesne biçimi altında dolaşan, emektir.”²⁶

Foucault, *İdeolojinin Öğeleri* kitabının yazarı Destutt de Tracy’nin de bu geçişteki önemini vurgular. Foucault’nun şu sözleri Tracy’yi hangi açılardan değerlendirdiğini ortaya koyar:

²⁶ A.e., s.317.

“Eğer anlam varlığı bütünüyle işaret cephesindeyse, işleyişi de bütünüyle işaret edilen cephesindedir. İşte bu nedenden ötürü, dilin çözümlenmesi, Lancelot’tan Destutt de Tracy’ye kadar soyut bir sözel işaretler teorisinden hareketle ve genel gramer biçimi içinde yayılmıştır: ama yönlendirici olarak, her zaman kelimelerin anlamını oluşturur; işte bu nedenle, doğa tarihi kendini canlı varlıkların karakterlerinin çözümlenmesi olarak sunmaktadır, fakat sınıflandırmalar yapay olsalar bile, doğal düzene katılmak veya onu mümkün olduğunca az bozmak amacına sahiplerdir; işte bu nedenle, zenginlik çözümlenmesi para ve mübadeleden hareketle yapılmaktadır, ama değer her zaman ihtiyaca dayalıdır.”²⁷

Foucault, modern epistemenin, tıpkı klasik epistemede yaptığı gibi “betimlenemeyeceğini” düşünmektedir. Aksine biz onu sadece “ayrıştırabiliriz”. İçinde olduğumuz bir episteme düzlemini bir öncekinden ve bir sonrakinden ayırt etme imkânımız vardır. Foucault’nun modern episteme araştırması aynı zamanda bu epistemenin bir ürünü olan “insan bilimlerinin” neyi “bilebileceğine” dair bir soruşturmadır. İnsan bilimleri alanındaki bilginin soruşturması... “İnsan bilimleri neyi bilebilir?” sorusu onun araştırma alanının temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

O halde Foucault, alışıldık olmayan bir strateji ile insan bilimlerinin oluşumunu ele almayı önermektedir. Onun “arkeoloji” kavramı, klasik insan bilimleri tarihini anlatma tarzından farklılık arz etmektedir. Fransız düşünür, farklı bilgi tiplerini sıralamak yerine bu bilgilerin oluştuğu epistemik koşulları göstermeyi yeğlemektedir. Foucault, insan bilimlerindeki bilginin “tarihsel a priori” olasılık koşullarını oluşum süreçleri ile düşünmeye çalışmaktadır. Kant’ın 1. kritikteki projesine çok benzeyen bu soruşturma için, insan bilimlerinin 1. kritik’i denilebilir.

Çok açık bir şekilde dile getirmek gerekir ki, Foucault, “insan” kavramının epistemik konum kazanmasının *modern epistemenin* bir özelliği olduğunu düşünür. Bir başka deyişle, 19. yüzyıldan önceki kavrayışlarda insan hiçbir zaman epistemolojinin konusu olmamıştır. Kısaca, insan bilimleri modern çağa özgüdür. Antik çağın bilim kavrayışı perspektifinden bakıldığında insan bilimleri bir şey ifade etmeyecektir. Hatta *klasik epistemede* bile insana özel bir saha belirlenmemiştir.

²⁷ A.e., s.111.

İnsanın epistemolojik olarak bilimin öznesi ve nesnesi olması, *klasik epistemede* saklı kalan insanın açığa çıkması ile mümkün olmuştur.

Tam da bu noktada “cogito” tartışmasından bahsedilebilir. Foucault, modern cogito’nun ya da modernliğin esas felsefecisinin Descartes olduğunu düşünmemektedir. Tam aksine Kant modernliğin ana düşünürüdür. Descartes’ta cogito, öznenen bağımsız bir düşünce tarzı olarak belirir. Bireyin, ruhundan kopuk bir gerçeklik olarak düşünce, ruhta sadece temsilen var olabilir. Dolayısıyla “cogito”, ben’e dışsaldır. Oysa, Kant’ın “Ich Denke”si özne açısından kurgulanmıştır. Kant ile birlikte özne, düşündüğü nesnelere dahil olmuştur. Kant ile birlikte Varlık-Temsil ikiliği oluşmuştur. Bu da bunun işaret ettiği modern epistemenin doğuşuna tekabül etmektedir. Kant’taki bakış açısını “düşünüyorum o halde nesnelere var olurlar” şeklinde özetlemek mümkün görünmektedir.

Ancak Foucault, Kant’ın “temsil” metafiziği olarak nitelenebilecek bir kavrayışı yeniden ürettiğini düşünmektedir. Klasik episteme’deki, dilbilgisinin dört eksenini, yani sırasıyla fiil teorisi, eklemleşme, adlandırma teorisi ve türeme; *modern epistemede* yapı ve biçim değiştirirler. Foucault’ya göre modern felsefenin dört ana noktası şunlardır:

- a) Sonluluk analitiği
- b) Ampirik olan-Transandantal olan
- c) Cogito ve Düşünülemeyen
- d) Kökenin geri çekilişi ve onun geri dönüşü

Foucault’ya göre, sonluluk meselesi, modern episteme tarafından “zorunluluk” alanında değil “olumsallık” alanında ortaya atılmıştır. Bu keşfin nedeni biyoloji, ekonomi ve filoloji gibi alanlardaki deneysel çalışmalardır. Foucault, sonluluk fikrinin insanın en sorunlu keşiflerinden biri olduğu düşünür zira insan herhangi bir nesnenin imkânlarının araştırılmasına indirgenmektedir. Bu tarz bir algıda, insanın bedeni ayrı bir konum kazanmıştır. İnsan “biyolojik” bedeni ekseninde ele alınmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda, ampirik-transandantal sonluluk meselesinin tamamlayıcısı olarak çıkar. Foucault’ya göre :

“Çünkü modernliğimizin eşiği, insanın incelenmesine nesnel yöntemlerin uygulanmaya kalkışıldığı anda değil de, İnsan adı verilen ampirik-aşkın bir çiftin oluşturduğu günde yer almaktadır. O sırada iki çözümleme biçiminin doğduğu görülmüştür: beden mekanının içine yerleşen ve algılama, duygusal mekanizmalar, sinirsel-motor şemalar, şeylerin ve organizmanın ortak eklemleşmesine ilişkin olanlar, bir cins aşkın estetik gibi işlev görmüşlerdir: bu çözümlenmelerde, bilginin anatomik-fizyolojik koşullarının olduğu, bilginin bedenin sinir dokusunda yavaş yavaş oluştuğu, belki de orada ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu, biçimlerinin işleyişlerinin kendine özgümlüklerinden her halükarda ayrılamayacağı, kısacası insan bilgisinin bir *doğası* olduğu, bu doğanın bilginin biçimlerini tanımladığı ve aynı zamanda, kendini kendine özgü biçimleri içinde dışa vurabildiği keşfedilmekteydi. Ayrıca insanlığın az veya çok eski, az veya çok zorlukla yenilebilir nitelikli yanlısalarının incelenmesi yoluyla, bir cins aşkın diyalektik olarak işlev görmüş olan çözümlenmelerde olmuştur; böylece bilginin tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşullarının bulunduğu, insanlar arasında dokunan ilişkilerin içinde olduğu ve şurada veya burada alabildiği özel biçimlerden bağımsız olmadığı, kısacası, insan bilgisinin bir *tarihi*'nin olduğunu, bu tarihin hem ampirik bilgiye sunulabileceği, hem de onun biçimlerini hükmedebileceği gösterilmekteydi.”²⁸

Foucault'ya göre, klasik epistemedeki “temsiliyet”in modern epistemede çözümlüğü başka bir sürecin başlamasına da yol açmıştır. Özneden bağımsız “cogito”, öznenin tasarruflarına bağlı kalınca, klasik anlamda düşünce içinde sayılmayan alanlar düşünceye dahil olmaya başlamıştır. Modern “cogito”, “düşünce-dışı olana” nesnellik kazandırmıştır. Foucault'daki “insan ve ikizi” kavramı bu doğrultuda ele alınabilir. İnsan artık kendisini kendisine dışsal bir bütünlükte incelemektedir. İnsan, insan için nesnel bir gerçeklik olmuştur. Modern cogito'da, klasik özne-nesne kurgusu parçalanmıştır. İnsan, kendisi hakkındaki bilgi için bir nesne ve aynı zamanda kendisine nesnel olarak bakabilen bir özne olmuştur.

²⁸ Foucault, **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, s. 444-445.

Köken meselesi ise modern epistemede ciddi bir dönüşüme uğramıştır. İnsan artık “kendi” medeniyetinin “kökeni” olarak belirli bir tarihselliğe ve toplumsallığa sahip “birey”i görmemektedir. Aksine insan, medeniyetin kökeninde “insan”ın olduğu kanısındaydı. Modern epistemenin insan tasavvuru ve ona ait bilgisi, insanı kökensel olarak “sonlu” bir varolan olarak düşünmektedir. Foucault’nun gözünde:

“Nihayet, bilginin kökeni, şu temsillerin saf devamlılığı cephesinde aranmaktaydı -bu o kadar tam ve o kadar çizgisel bir devamlılıktı ki, ikinci birinciyi hiç farkına varılmadan ikame etmekteydi, çünkü bunlar eşanlı değillerdi; aralarında bir fark kurulamazdı ve arkadan geleni birincinin “eşi” olmaktan başka bir şekilde hissetmek mümkün değildi: ve yalnızca bir duygu öncekine diğerinden daha “eş” olarak gözüktüğünde, belli belirsiz anı işlemeye başlayabiliyor, hayal gücü bir temsili yeniden temsil edebiliyor ve bilgi bu ikizlenmenin üzerine adım atabiliyordu.-Bu doğumun saymaca veya hakiki olarak kabul edilmesinin, açıklayıcı bir varsayım veya tarihsel olay değerine sahip olmasının pek bir önemi yoktu: gerçeği söylemek gerekirse, bu ayrımlar sadece bizim için vardılar; kronolojik gelişmenin ona göre bir tablonun içine yerleştiği, bu tablonun üzerinde tek bir güzergahın olduğu bir düşünce için, hareket noktası hem hakiki zamanın dışında, hem de onun içinde oluşmaktadır: bu hareket noktası, bütün tarihsel olayların onun aracılığıyla meydana gelebildikleri şu ilk kıvrımdır.”²⁹

Sonuç olarak, modern epistemenin bu dört noktası, insanın şeylerle olan ilişkisini yeniden tesis etmektedir. Klasik episteme insanın şeylerle olan ilişkisini “temsil”ler üzerinden ve dil alanından itibaren düşünmekteydi. Oysa modern epistemede insan, temsiller alanından kısmen kurtulmuştur. Ancak, bu durum insanı yeni bir “iktidar” sahası içine düşürmüştür. Foucault, modern epistemedeki dönüşümün insan üzerindeki olumsuz sonuçlarının resmini çizmeye çalışır.

1. 2. 1. İnsan Bilimlerinin Ortaya Çıkışı

Foucault’nun “doğuş” olarak adlandırdığı, insan bilimlerinin ortaya çıkışı, “insan” figürünün nesne ve özne olarak ayırt edilmesinden sonra mümkün olmuştur.

²⁹ A.e., s.459.

Ancak bu ayırt edilme sadece insan bilimlerinin doğmasına yol açmamış aynı zamanda, matematik-fizik alanındaki yaklaşımların “fizik bilimler” olarak ve de felsefî düşüncelerin de “yöntembilim” olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Auguste Comte *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde, “toplumsal fizik” olarak adlandırdığı “sosyolojinin” ya da genel olarak insan bilimlerinin temelinde “fizik”in olması gerektiğini belirtir. Buna göre fizik, sadece toplumsal alanda bir bilim olarak kurulmamıştır ve artık bunun yapılması gerekmektedir. Foucault, insan bilimlerinin doğuşunun Comte'un projesinden daha farklı bir biçimde gerçekleştiğini belirtir. Ona göre, insan bilimleri, matematik bilimini kullanmaz, onu taklit ederler. Foucault şöyle yazar:

“Buradan da, bilimler üzerindeki modern düşünceyi karakterize eden bazı çabalar kaynaklanmıştır: bilgi alanlarının matematikten hareketle sınırlandırılması ve en karmaşık ve en az keskin olanına doğru tedricen gidebilmek üzere ihdas edilen hiyerarşi, tümevarımın ampirik yöntemleri üzerindeki düşünce ve hem onları felsefî olarak temellendirmek hem de biçimsel açıdan meşrulaştırmak üzere sarf edilen çaba, ekonomi, biyoloji ve son olarak da bizzat lengüistik alanlarını saflaştırmak, biçimselleştirmek ve belki de matematikselleştirmek yönündeki girişim. Bölünmez bir epistemolojik alan oluşturma konusundaki bu girişimlerin karşısında bu olanaksızlığın düzenli aralıklarla öne sürülmesi bulunmaktadır: bu olanaksızlık ya hayatın indirgenmesi mümkün olmayan bir kendine özgülüğe (bu kendine özgülük, özellikle XIX. yüzyılın başından itibaren kavranmaya çalışılacaktır) ya da her metodolojik indirgemeye direnen insan bilimlerinin kendilerine özgü karakterine (bu düzensizlik özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında tanımlamaya ve ölçmeye çalışılmıştır) dayanmaktadır.”³⁰

Foucault bize insan bilimlerinin üzerine yaslandığı “kısmi ontolojileri” göstermeye çalışır. Kısmî ontoloji ile burada kastedilen, aslında klasik anlamda insan bilimlerinin bütünsel bir ontolojiye sahip olmadığıdır. İnsan bilimleri herhangi bir ontolojiye dayanmak yerine “patchwork” usulü oluşturulmuş bir epistemolojiye sahiptir.

³⁰ A.e., s.347.

Yukarıdaki alıntıda vurgulandığı gibi Foucault için, biyoloji, ekonomi ve filolojinin alanlarındaki episteme değişimleri insan bilimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu değişimler, insan bilimlerine hem model teşkil etmiş hem de insana nesne statüsü yanında özne konumu da yüklemiştir.

Tam da bu noktada Comte'un projesi tarzı projeler, yani doğa bilimleri alanı ile insan bilimleri alanını ayırt etme girişimleri, epistemik anlamda sorunların açığa çıkmasına yol açtılar. Bu sorunların radikalliği; biyoloji, ekonomik ve filoloji gibi "model" yaşama, çalışma ve dil bilimleri alanından, insan bilimleri alanına geçişi hızlandırdı. Modern anlamıyla insan bilimleri, biyolojiden geçiş olarak "psikoloji", ekonomiden "sosyoloji" ve klasik filolojiden "filoloji" kurulmuş oldu.

Foucault, insan bilimlerinde bu üç alanını "üçlü bir kategori" olarak düşünmektedir. "Psikolojik" düzeyde, insandaki, bilinç, hafıza, algılama gibi kavramları ele alınır. "Ekonomik" düzeyde, insanın, üretim ilişkileri ve tarzları içindeki konumu incelenir. "Kültürel" düzeyde ise, tüm semiyolojik bağıntılar, göstergeler, simgeler vardır. Konu olarak bu alanlar değerlendirilir.

Bu bağlamda Foucault'ya göre, insan bilimleri bir Foucaultcu anlamıyla bir iktidar alanıdır. Çünkü insan bilimleri her şeyden önce toplumsal özneye dair bir "strateji" barındırır. Bu bilimler özneyi, "psikolojikleştirerek", "sosyolojikleştirerek" ele alırlar. Toplumsal özne, kendi yönelimleri ve içinde yaşadığı bağlamın bütünselliğinde yani kendi bilinci çerçevesinde ele alınmaz. Aksine kendi bilincinin dışında incelenir. Bu sebepten ötürü de Foucault için bu bilimler, "bireyselleştiren" "ideolojilerdir". Bir başka deyişle, insan bilimleri bütünsel bir ontolojiye sahip bilimler değildir. Karma bir epistemolojiye sahip insan bilimleri, Batı toplumlarının, "insan", "hümanizma" ve "birey" gibi toplumsal tasavvurlarının yerleşmesini sağlayan ideolojik stratejilerdir. O halde, Foucault, insan bilimlerindeki "belirsizliğin" yani fizik gibi "sarih" bir bilim olmamasının nedenini onun "nesne"sinin doğasında aramaz. Aksine onu, insan bilimlerinin "epistemoloji"sine ve ontik düzeyine bağlar.

Kısaca insan bilimleri, toplumsal alanı kuran, dönüştüren ve o alanda mücadele eden iktidar stratejilerinden bir tanesidir. İnsan bilimleri modern batının kavramlarını insan ve toplum alanında yeniden üretirler. Böylelikle Foucault, 19. yüzyılın insan bilimleri ve doğa bilimleri karşıtlığı üzerine dayalı bir insan bilimleri

yorumu yerine episteme dönüşümlerine işaret eden daha farklı bir insan bilimleri söylemi kurar.

Foucault'nun bu üç insan biliminin yanında daha farklı statülerde ele aldığı “tarih”, “psikanaliz ve etnoloji”den de bahsetmek gerekmektedir. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de ilk olarak tarihten bahseder. Foucault, tarih incelemesinin hep olduğunun ama modern anlamda bunun 19. yüzyılda farklı bir boyut kazandığını belirtir. Tarih bilimi her şeyden önce modern çağın bir ihtiyacını karşılar.

“Olağan olarak, XIX. yüzyılın esas olarak siyasal ve toplumsal nedenlerle, insanlık tarihine daha büyük bir dikkat gösterdiğine, zamanın bir düzeni veya sürekli bir planının olduğu fikrini terk ettiğine, ayrıca kesintisiz bir ilerleme fikrini de bir yana bıraktığına ve burjuvazinin kendi yükselişini anlatmak isterken, zaferin takvimi içinde kurumların tarihsel kalınlığına, alışkanlıkların ve inançların yerçekimine, mücadelelerin şiddetine, başarılar ile başarısızlıkların birbirlerini izlemelerine rastladığına inanma eğilimi vardır. Ve, insanda keşfedilen tarihselliğin, buradan hareketle, onun imal ettiği nesnelere, konuştuğu dile ve daha da ötelede hayata yaygınlaştırdığı kabul edilmektedir. Ekonomilerin incelenmesi, edebiyat ve gramer tarihi, nihai tahlilde canlının evrimi, önce insanda keşfedilmiş olan bir tarihselliğin giderek daha uzaktaki bilgi alanlarına doğru genişlemesinin sonuçlarından başka bir şey olmayacaklardır.”³¹

Foucault, 19. yüzyıldaki tarih kavrayışının modern episteme ile harmanlanmasının, insanı “tarihsizleştiren” bir süreç olduğunu düşünür. Çünkü tarih artık, özel dönemlere ayrılmaktadır ve o, bu özel dönemlere ait heterojen ardışıklıklar olarak nitelendirilmektedir. Tarih, bir yandan insan bilimleri ile paralel bir gelişim izlemekle birlikte, insan bilimlerine ait bir disiplin olmamıştır. İnsan bilimleri, “tarihselcilik” gibi akımlar bünyesinde metafizik alana sıçramıştır. Tarihte “kurgu” ve “önceden belirlenmişlik” gibi tarihselci temalar ona metafizik bir form katmışlardır. Ayrıca tarih özerkleşmiş insan bilimleri disiplinlerini kendi çatısı altına almaya çalışmıştır. Bu sebepten ötürü tarih, insan bilimleri kategorisi altında sayılamaz. Ancak Foucault, insan bilimleri kategorilerinin, kavramlarının ve kavrayışlarının oluşmasında tarihin önemli bir rol oynadığını düşünür. Foucault'ya

³¹ A.e., s. 513.

göre, tarih bir yandan insan bilimlerinin oluşması için koşullar yaratır bir diğer yandan da ona tehdit oluşturur.

“Demek ki Tarih, insan bilimleri için, hem ayrıcalıklı hem de tehlikeli bir kabul yeri meydana getirmektedir. Her insan bilimine, onu kuran, ona bir zemin oluşturan ve bir **vatan [tarafımızdan vurgulandı]** gibi olan bir arka plan verilmektedir: bu bilginin geçerliliğinin tanınacağı kültürel alanı belirlemektedir –kronolojik bölüm, coğrafi katılım-; fakat onları sınırlandıran bir hudutla çevrelemekte ve evrensellik unsuru içinde gerçeklik kazanma iddialarını daha baştan yok etmektedir. Bu şekilde insanın –daha kendini bilmezken beri- psikolojinin, sosyolojinin, dil çözülmesinin dışı vurabildiklerini belirlenmelere her zaman tabi olduğunu, onun en azından hak düzeyinde başlangıcı olmayan bir bilginin zaman dışı nesnesi olmadığını ifşa etmektedir. İnsan bilimleri, tarihe yönelik her türlü atıftan kaçındıklarında bile (ve tarih bu açıdan onların arasına yerleştirilebilir), kültürel bir dönem ile, bir başkasını (tıpkı nesnelere oldukları gibi uyguladıkları ve varoluşlarına, varoluş tarzlarına, yöntemlerine ve kavramlarına ilişkin olarak kök saldıklarını) ilişkiye geçirmekten baka bir şey yapmamaktadırlar; ve eğer kendi senkronilerine uygulanıyorsa, içinden çıktıkları kültürel dönemi kendi kendine yeniden bağlamaktadırlar. Öylesine ki, insan pozitifliği içinde ancak bu pozitifliğin hemen Tarihin sınırsızlığı tarafından sınırlanmadan belirmemektedir.”³²

Öteki taraftan psikanaliz ve etnoloji de klasik anlamda insan bilimleri disiplinlerinin arasında yer almaz. Fransız düşünür şunu belirtir :

“Psikanaliz ve etnoloji, bizim bilgimizin içinde ayrıcalıklı bir yer işgal etmektedirler. Bunun nedeni, hiç kuşkusuz bunların pozitifliklerini diğer bütün insan bilimlerinden daha iyi oturtmuş olmaları ve gerçekten bilimsel olma konusundaki eski tasarılarını sonunda gerçekleştirmiş olmaları değildir; bunun nedeni daha çok, insan hakkındaki bütün bilgilerin uç taraflarında tükenmez bir deney ve kavram hazinesi meydana getirmeleri, ama özellikle sürekli bir kaygı, sorgulama, başka yerlerde çözülmüş gibi gözüken şeylerin eleştirisi ve reddi ilkesini oluşturmalıdır. Öte yandan bunun nedeni, bunların birbirlerine karşılıklı olarak verdikleri, ama bundan daha fazla

³² A.e., s.517.

olmak üzere, bunların genel *episteme* mekân içinde işgal ettikleri konuma ve yerine getirdikleri işleve bağlı olan nesneye ilişkindir.”³³

Psikanaliz ise modern temsiliyet tarzında bir yer tutar. Fakat psikanaliz temsil edilmenin potansiyel olarak mümkün olduğu alana tekabül eder. Onun çerçevesinde, temsiliyet bağıntıları “bilinçdışı”nda meydana gelir. Psikanaliz tarafından yaratılan özel bir mekân olarak bilinçdışı, tüm temsil bağlarının ele alındığı yerdir. Foucault’dan alıntılanmak gerekirse:

“Niketim psikanaliz, bütün insan bilimlerine içkin olduğunu gördüğümüz bu kritik işlevin en yakında durmaktadır. Kendine, bilinçsizliğin söylemini bilinç boyunca konuşurma görevini yükleyen psikanaliz, temsil ile sonluğun ilişkilerinin oynandığı şu temel bölge yönünde ilerlemektedir. Bütün insan bilimleri bilinçsizliğe doğru, ancak sırtlarını ona çevirerek, bilinç çözümlemesinin yapılması ölçüsünde kendini sanki geri geri giderken ifşa etmesini bekleyerek yönelirken, psikanaliz bilinçli olarak seçilmiş sözleri ona doğrudan yöneltmektedir –gizli olanın tedrici aydınlatmasıyla yavaş yavaş açık hale gelecek olana doğru değil de, orada olan ve gizlenene, bir şeyin, kendi üzerine kapanmış bir metnin veya görülebilir bir metnin boş kısmının içinde dilsiz bir sağlamlık içinde bulunan ve kendini bu yolla savunana doğru.”³⁴

Bir diğer yandan etnoloji ise farklı bir işlev üstlenir. Etnoloji kısaca batı dışı alanlardaki bilgiyi batının epistemik çerçevesine taşımayı hedefler. Böylelikle batı kültürünün imkân, sınır ve bilmesi ile batı dışı alanları kendisine göre konumlandırır. Artık ötekilerin yaşamsal birikimleri batının kıstasları tarafından belirlenir hale gelmiştir. Evrensellik tasavvuru etrafında, batının tikelliğini evrenselleştirir. Kültürü batı normuna göre dizayn eder.

Foucault açısından bu bilimler:

³³ A.e., s.520.

³⁴ A.e., s.520.

“Etnoloji ile psikanalizin ayrıcalığı, derin akrabalıklarının ve simetrilerinin nedenini –demek ki öyleyse bütün bunları, bu iki disiplinin de derin esrarı delme konusunda sahip olabilecekleri bir kaygıda, insan doğasının en gizli parçasının esrarını delme konusunda sahip olabilecekleri bir kaygıda aramamak gerekir; gerçekte, onların söyleminin yüzeyinden yansıyan, bütün insan bilimlerinin tarihsel a priori’sidir-. Batı episteme’sinin içinde insanın profilini çizen ve onu mümkün bir bilgi için depolayan büyük aralıklar, izler, paylaşımlarda aramak gerekir. Demek ki, her ikisinin de bilinçsizlik bilimleri olması gerekliydi: bunun nedeni, insanda onun bilincinin altında yer alana ulaşmaları değil de pozitif bir bilginin insanın dışında, onun bilincine teslim olan veya kaçan şeyin bilinmesine izin veren şeye yönelmeleridir.”³⁵

Sonuç olarak, insan bilimleri daha önce epistemolojik alanda olmayan bir gedik yaratmıştır: İnsanın sonluluk olarak düşünülmesi. İnsan bilimleri, modern episteme çerçevesinde, bu sonluluk fikrine nesnellik tesis etmiştir. Ampirik-olan/Transandantal bağlamında ele alındığında, insan bilimin öznesi ve nesnesi haline gelmiştir. Bu dönüşüm insan bilimlerinin yapılmasının önünü açmıştır. Sonluluk fikrinin nesnelliği ise, modern bir bilim konusu olarak belirlemektedir. Bir başka deyişle, modernite kendisine özgü bir bilim ve bilimsellik alanı oluşturarak, yepyeni iktidar ve direnme alanlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Foucault, insan bilimlerinin ortaya çıkışını anlatan geleneksel “hikaye”yi “bozarak”, bu yeni iktidar stratejisinin boyutlarını gözler önüne sermiştir.

1. 2. 2. Arkeoloji

Arkeoloji, Foucault’nun 1960’lı yılların sonuna kadar ağırlıklı olarak kullandığı ve sadece tarihsel bir okuma paradigması olarak anlaşılması gereken bir yöntemdir.³⁶ Foucault’nun *Kelimeler ve Şeyler*’de giriştiği işin tarihsel bir dönemselleştirme ile başladığı doğru olmakla birlikte, arkeolojik yöntemin bir dönemin durağan bir okuması olmadığı açıktır. Foucault arkeolojik yöntem ile

³⁵ A.e., s.527.

³⁶ Revel, a.g.e., 80.

tarihsel bir dönemi incelemek üzere masaya yatırmakla birlikte bunu *düşünce tarihinin* yaptığı tarzda yapmaz.

Düşünce tarihi belgelerle dile getirilmiş temaları inceleme konusu edinirken arkeoloji kısaca, bir dönemselleştirme zemininde, bilgiyi mümkün kılan tarihsel koşulları, bu koşulların epistemik arka planını, bu arka planının söylemsel pratikler ile ilişkisini ve söylemsel düzenlerin ortaya çıkış koşullarını araştırma konusu edinir.³⁷ Arkeolojik analize göre bilgi, tarihsel olarak, bir episteme içinde ve bu epistemenin söylemsel pratiklerini belirleyen kurallara göre oluşmaktadır.³⁸ Foucault arkeolojik yöntemle değişik alanları incelemesine dahil ederek, bu yolla farklı bilme alanlarındaki söylemlerin genel düzeyde ortaya çıkış koşullarını belirlemeye çalışır.

Foucault, arkeolojik analizi bilim ve düşünce tarihiyle kıyaslayarak, düşünce tarihinin ana kaygısının “belge”leri incelemek olduğunu belirtmektedir. Belgelerin bir tür sorgulaması olarak gördüğü tarihin, belgenin yorumlanması, belgenin doğru söyleyip söylemediğinin sorgulanmasına dayandığını; bununla birlikte belgeye ilişkin tüm bu sorgulamaların temelinde yatan niyetin “geçmişini yeniden kurmak” olduğunu belirtmektedir. Oysa ona göre tarih artık arkeolojiye yöneliyor, belgenin samimiyetini, gerçeği söyleyip söylemediğini problem konusu etmek yerine, “belge”leri “anıt”lar haline dönüştürüyor, onları organize ediyor, bölüyor, dağıtıyor ve düzeylere ayırıyordu.³⁹

Foucault *düşünce tarihi* ile arkeolojik çözümleme arasında temelde dört ayırım noktası tespit eder:

- 1) *Düşünce tarihi* belgelerden ya da belgelerde dile getirilen temalardan yola çıkan bir inceleme biçimini benimserken, arkeoloji yapıt olarak değerlendirdiği söylemi bir başlangıç noktası olarak değerlendirmez; söylemi ana konusu edinerek onu kendi içinde incelemeye çalışır.

³⁷ A.e.

³⁸ Ferda Keskin, “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”, **Doğu Batı**, Sayı 9, Kasım-Aralık-Ocak, 1999, Ankara, s.18.

³⁹ Michel Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, Çev. Veli Urhan, İstanbul, Birey Yay., 1. bs, 1999, s.17-19

- 2) *Düşünce tarihi* belirli bir döneme ait görünen düşüncelerin izlerini henüz var olmadıkları dönemlerde bulmaya, daha önceki dönemlerdeki düşüncelerle sürekliliğini sağlayacak bağlarını bulmaya ya da orijinlerini ortaya çıkarmaya çalışır. Oysa arkeoloji söylemlerin oldukları şey olmadan önceki ya da olmaktan çıktıkları sonraki hallerini incelemeyi problem konusu edinmez. Arkeolojinin problemi, söylemleri kendi içinde betimlemek, söylemlerin kullandıkları kurallar oyununun başka bir şeye indirgenemez olduğunu göstermektir.
- 3) *Düşünce tarihi*, düşüncelerin, temaların bireysel ve toplumsal kaynaklarına yönelir ve bu düşünceleri psikolojik, sosyolojik ve antropolojik sebepler ağının içinde değerlendirmeye çalışır. Arkeoloji ise “yaratıcı özne” temasını devreye sokan tüm bu araştırma biçimlerini dışında tutar. Onun derdi, söylemsel pratikleri ve onun kurallarını betimlemektir.
- 4) Düşünce tarihçisi, düşünceyi değerlendirişinde, kaynağın saflığı ve yazarın niyeti temalarına sadık kalır. Oysa arkeoloji, söylemin içinde kalarak, onu olduğu gibi görmeye çalışan sistematik bir betimlemedir.

“... arkeolojik betimleme açıkça düşünceler tarihinin terk edilmesi, onun postülatlarının ve karar verme yollarının sistemli bir biçimde reddedilmesi, insanların söyledikleri şeylerin büsbütün başka bir tarihinin yapılmaya girişilmesidir.”⁴⁰

Foucault’ya göre düşünce tarihi genel olarak söylemlerin alanını eski-yeni, geleneksel-orijinal gibi iki değerli bir alan olarak ele alır.⁴¹ Arkeoloji için ise orijinal ya da geleneksel gibi bir ayrım çok anlamlı değildir. Arkeolojik betimleme bu iki ifade arasında köklü bir ayrım görmez. “Arkeolojik betimleme sadece ifadelerin düzenini gerçekleştirmeye çalışır”.⁴² Foucault’nun yaklaşımı açısından, her ifade bir

⁴⁰ A.e., s.177.

⁴¹ A.e., s.179.

⁴² A.e., s.184.

düzenin içerisinde imkânını bulur ve aynı zamanda düzenin bir taşıyıcısı konumundadır;

“Düzenlilik, burada... ne olursa olsun (olağanüstü ya da bayağı, kendi türünde eşsiz ya da binlerce defa tekrarlanmış) her sözsel edim için, o, varoluşunu sağlayan ve tanımlayan ifade fonksiyonunun kendilerinde işlev gördüğü koşulların tümünü gösterir.”⁴³

Foucault, düşünce tarihinin, incelediği söylemlerde, çeşitli şekillerde ama aynı rolü oynayacak bir bağlantı bulmak amacıyla olduğunu söylemektedir. ⁴⁴ Söyleme gizli bir birlik sağlamaya çalışan bu bağlantı ilkesi, görünür uyumsuzlukların, çelişkilerin, aykırılıkların sadece yüzeyleki önemsiz unsurlar olduğu kabulüdür.⁴⁵ Bu kabule göre aykırılıklar, uyumsuzluklar bir söylemin temelindeki gizli birliğe ulaşılmasını engelleyebilecek birer illüzyondurlar. Oysa arkeolojik çözümleme için uyumsuzluklar kendilerinden kurtulması gereken şeyler değil, betimlenecek şeylerdir.⁴⁶ Arkeolojik çözümleme bu betimleme esnasında, bu uyumsuzluklar arasındaki ayrışma mesafelerini ve tarzlarını ortaya koymaya, farklı uyumsuzluk türlerini ortaya çıkarmaya çalışır. Bir başka deyişle arkeoloji uyumsuzluğu, incelemenin tekbiçimli bir ilkesi olarak ele almayı, farklı uyumsuzluk tipleri, düzeyleri ve fonksiyonlarını incelemeye çalışır.⁴⁷ Diğer bir ifadeyle:

“Söylemsel oluşum o halde uyumsuzlukların çokluğu altında devam eden ve onları tutarlı bir düşüncenin sakin birliği içinde çözen ideal, sürekli ve pürüzsüz metin değildir; hep geri planda ama her yerde egemen olan bir uyumsuzluğun, bin bir farklı veçhe altında, yansıdığı yüzey de değildir. O daha ziyade pek çok uyumsuzlukların bir alanıdır; düzeyleri ve rolleri betimlenmesi gereken bir zıtlıklar toplamıdır.”⁴⁸

⁴³ A.e., s.184.

⁴⁴ A.e., s.190.

⁴⁵ A.e., s.191.

⁴⁶ A.e., s.193.

⁴⁷ A.e., s.194-195.

⁴⁸ A.e., s.198.

Arkeolojik çözümlere söylemsel oluşumları belirli bir karşılaştırma anlayışıyla ele alır. O, söylemsel oluşumları, belirli bir zamanda ve eş zamanlı halleri ile ve yine belirli bir dönemde yerlerini almış olan diğer söylem tipleriyle kıyaslayarak ele alır.⁴⁹ Ancak bu kıyas sınırlı ve yereldir. Bu kıyasla amaçlanan şey, genel biçimlere ulaşmak değil, tikel biçimler ve onlar arasındaki ilişkilerdir. “Söz konusu olan, aralarında belirli bir sayıda betimlenebilir ilişkiler bulunan söylemsel oluşumların bir birliğini ortaya koymaktır.”⁵⁰ Foucault’nun *Kelimeler ve Şeyler*’de Genel Dilbilgisi, Zenginliklerin Çözümlemesi ve Doğa Tarihi’ni klasik çağla karşılaştırması da buna ilişkindir. Arkeolojik çözümlere ile kendi özelleşmiş alanlarında belirginleştirilen ve aralarında betimlenebilir ilişkiler bulunan bu üçlü, bileşenler düzeyinde ve topluluk halinde başka söylem tipleri ile ilişki halinde bulunmaktadır. “Doğa tarihini, zenginliklerin çözümlemesini ve genel dilbilgisini spesifik bir grup olarak karakterize eden ve onlara söylemlerarası biçim içerisinde tanıma imkanını veren, bu iç ve dış ilişkilerdir.”⁵¹ Söylemlerin çeşitliliğini ortadan kaldırmayıp onların çeşitliliğini farklı biçimlerin içerisinde dağıtan arkeoloji, karşılaştırmalı bu çözümlemesini birbirleriyle ilişkili pozitifliklerin ufkunda gerçekleştirmektedir.

Arkeoloji çözümlemesini söylemsel oluşumlar ile birlikte söylemsel olmayan oluşumlar üzerinden de gerçekleştirir. Foucault’ya göre söylemsel pratikleri, söylemin oluşumunu belirleyen anonim kuralları ortaya çıkarmak için kurumlar, teknikler, gelenekler gibi söylemsel olmayan öğeler de dikkate alınmak zorundadır.⁵² Arkeoloji oluşum kurallarını belirlemeye çalıştığı kadar, oluşum kurallarının söylemsel olmayan sistemlere nasıl bağlandığını çözmeye ve bu bağlantı biçimlerini tanımlamaya çalışır.⁵³ Fakat bunu yaparken arkeoloji çözümlemesini nedensel bir düzeyde yürütmez. Örneğin “arkeoloji politik uygulamanın tıbbi söylemin anlamını ve biçimini nasıl belirlediğini değil de onun su yüzüne çıkma, bağlanma ve iş görme

⁴⁹ A.e., s.200.

⁵⁰ A.e.

⁵¹ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, Trans. A.M. Sheridan Smith, New York, Pantheon Books, 1972, s.158.

⁵² Ferda Keskin, *Doğu Batı*, 20.

⁵³ Foucault , *Bilginin Arkeolojisi*, s.206.

koşullarının nasıl ve hangi sıfatla parçası olduğunu göstermek ister”.⁵⁴ Bir başka deyişle arkeoloji, söylemin -bu örnekte tıbbi söylemin- söylem dışı alanla, söylemsel olmayan uygulamalarla nasıl bir eklemleme ilişkisi içinde olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlar. Arkeolojik çözümleme söylemsel bir uygulamanın varoluş ve işlev alanını betimlemeye, tüm kurumlar, ekonomik süreçler ve sosyal ilişkilerin üzerine eklemleme tarzlarını ortaya koymaya çalışmaktadır.⁵⁵

Foucault, arkeolojinin söylemin tarihini yaparken, değişim ve dönüşümler için de özel bir tutuma sahip olduğunu söyler. Arkeoloji, ne tamamıyla mantıksal bir eşzamanlılık şemasını, ne de olayların zorunlu çizgisel bir art arda geliş biçiminde düzenlendiği modeli kabul eder.⁵⁶ Foucault’ya göre arkeoloji ile “ardışık ya da eşzamanlı olayların kronolojisinin... kendisine göre düzenleneceği bir temel zaman çizelgesinin akışını izlemek yerine... farklı art arda gelişlerin hangi farklı düzeylerde bulunduğu gösterilmeye çalışılır”.⁵⁷ Mutlak ve çizgisel art arda geliş askıya alan arkeoloji farklılıkları öne çıkarır. Arkeoloji düşünce tarihinin tersine, ayrımları aşmaya çalışmaz, onları çözümlenmeye hatta ayırt etmeye çalışır. Foucault’nun yaklaşımında arkeoloji bu görevi şu şekilde yerine getirir:

1. Arkeoloji birçok mümkün olay düzeni ayırt eder (ifadelerin kendilerinin düzlemi; nesnelerin, dile getirme tiplerinin, kavramların, stratejik seçimlerin düzlemi; var olan kurallardan hareketle yeni oluşum kurallarının ortaya çıkışının düzlemi; bir söylemsel oluşumun bir başka söylemsel oluşumun yerini aldığı düzlemi)⁵⁸
2. “Değişim”e referansın yerine “dönüşümlerin çözümlenmesi”nin geçirilmesi. Foucault’ya göre arkeoloji değişimin kendisinden ibaret olduğu dönüşümlerin sistemini ortaya koymaya çalışır. Bir pozitiflikten diğerine gidişi, farklı tipteki birçok dönüşüm sağlamaktadır:

⁵⁴ A.e., s.208.

⁵⁵ A.e., s.209.

⁵⁶ A.e., s.213.

⁵⁷ A.e., s.214.

⁵⁸ A.e., s.217.

“Daha özellerden daha genellere gitmek suretiyle, bir oluşum sisteminin farklı elemanlarının nasıl dönüştükleri; bir oluşum sistemini belirleyici ilişkilerinin nasıl dönüştükleri; oluşumla ilgili farklı kurallar arasındaki ilişkilerin nasıl dönüştükleri; nihayet çeşitli pozitiflikler arasındaki ilişkilerin nasıl dönüştükleri”.⁵⁹

3. Arkeoloji açısından “ilişkilerin dönüşümü”nün gerçekleştiğini söylemek, bütün elemanların değiştiğini söylemek anlamına gelmemektedir. Bir başka ifadeyle ilişkilerde dönüşümler tüm nesnelere, kavramların, dile getirmelerin, teorik seçimlerin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Bir süreklilik analizini mümkün kılan da budur. Foucault bu karakteristiği şu fenomenlerle örnekler:

“ ...biçimleri ve içerikleri aynı kalmakla birlikte oluşumları birbirinden farklı ayrı olan pozitiflikler olarak kalan elemanlar (ilkin Zenginliklerin Çözümlemesinin sonra da Ekonomi Politigin konusu olarak parasal dolanım...); bir söylemsel oluşumun içinde kurulan, değişen, örgütlenen ve bir başka söylemsel oluşumun içinde kendini gösteren, sonunda statikleşmiş olan elemanlar (G. Canguilhem’in Willis’ten Prochaska’ya klasik bilimin içindeki oluşumunu, sonra modern psikolojinin girişini gösterdiği refleks kavramı böyle)...”⁶⁰

4. Arkeoloji farklılıkların ayrımları üzerinde yürüttüğü çalışmada kopmaları heterojenlikleri içerisinde ele alır. Söylemsel oluşum ya da oluşumların genel rejimine dayanan dönüşümlerine kopma adını veren Foucault⁶¹, kopmanın tekdüze bir süreci ifade etmediğini belirtir. O, her söylemsel oluşum için aynı kurallara göre gerçekleşen bir kesinti fikrini öne sürmez. Ayrıca dönüşümlerin zamansal akışları da kendilerine özgüdür. Foucault kopmanın belirli sayıdaki dönüşümlerle tayin edilen bir süreksizlik olduğunu belirtir.⁶²

⁵⁹ A.e., s.219.

⁶⁰ A.e., s.221.

⁶¹ A.e., s.225.

⁶² A.e., s.223.

Arkeolojik çözümlene bu süreksizliklerin kendilerine özgü dağılımını betimlemeye çalışır.

Arkeolojiyi ne bir bilim, ne de gelecekteki bir bilimin ilk temelleri olarak öne sürmediğim doğrudur diyen Foucault, onun sözel edimlerin çözümlenmesi için girilmiş yollardan yalnızca birini gösterdiğini belirtir. Arkeoloji bir taraftan ifade ve arşivin yer aldığı düzeyi spesifikleştirirken, diğer yandan ifadesel düzenlilikler, pozitiflikler ve oluşum kuralları, arkeolojik türeme, tarihsel a priori kavramlarının uygulamalarının olduğu alanı aydınlatıp belirginleştirir.⁶³

1. 2. 3. Soybilim

Foucault'nun metodolojik yaklaşımının ikinci temel ayağı olan soybilim, Foucault'nun Nietzsche'den ödünç aldığı bir kavramdır. Foucault'nun 1960'lı yıllardan itibaren birkaç önemli metninde soybilim ve Nietzsche'ye göndermelerde bulunduğu görülür. Bunlardan başlıcaları, *Nietzsche, Marx, Freud* (1967) ve *Nietzsche, Soybilim ve Tarih* (1971)'tir.

Soybilim, arkeolojiden daha geniş bir ufka sahiptir. Bu yaklaşımın odaklandığı temel alan, hakikat sistemi ile iktidar modaliteleri arasındaki karşılıklı ilişkilerdir. Arkeoloji, disiplinlere özgü söylemlerin çeşitlilikleri içinde ortaya çıkışını ortak olabilirlik koşulları üzerinde yatay olarak ele alırken, soybilim, tarihsel olarak bu enlemesine çizginin şimdimizi içerdiği düşüncesi ile hareket eden bir çözümlene ile şimdinin olabilirlik koşulları, işleyiş ve belirlenim kurallarını açığa çıkarmaya çalışır.⁶⁴ Fakat burada hatırlatılması gereken bir husus arkeolojik çözümlenenin de aslında soybilimsel bir karakteri, bir yanıyla taşımakta olduğudur. Judith Revel'in konuya ilişkin değerlendirmesi oldukça aydınlatıcıdır.

⁶³ A.e., s.264.

⁶⁴ Revel, a.g.e., s.83.

“Şu var ki, Foucault’nun arkeolojiyi her zaman Klasik Çağ’dan yola çıkan ve günümüze kadar uzanan bir şey olarak aldığı doğrudur; 1960’lı yılların sonuna kadar, Foucault’nun eğiliminin, her durumda, bu girişimin ağırlığını tarihsel çalışmaya, kaynaklara kaydırmak olduğu da doğrudur, sanki geçmiş, bugün onu gün ışığına çıkaran bize seslenemezmiş gibi. Ama doğru olan bir başka nokta da, daha en baştan, Foucault’nun, betimlemekte olduğu sistemin bizi şimdiye taşıdığını –ve aslında bizi şimdinin bir çözümlemesine çağırdığını- belirtmesidir. Demek ki, arkeolojide...soybilim adını verdiği şeyin idesi şimdiden vardır... arkeolojik projede zaten soybilimsel bir boyut vardır, ama ancak ikinci bir dönemde Foucault bu dikeyselleştirmenin temel olduğunu fark eder.”⁶⁵

Arkeoloji ile soybilimin aslında aynı metodolojik yaklaşımın iki ayrı yüzü olduğuna ilişkin görüşler literatürde yaygın bir kabule sahip olmakla birlikte, yine de -Revel’in de imlediği gibi- bu ikisinin farklı perspektiflere sahip olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Soybilimsel projenin devreye girdiği bağlamı Foucault’nun kendinden aktarmak faydalı olacaktır.

“İki kelimeyle; arkeoloji, yerel söylemselliklerin analizine uygun düşen yöntem olarak, soybilim ise böylece tarif edilmiş yerel söylemselliklerden yola çıkarak, yine bu söylemselliklerden çıkmış ve artık tabii olmayan bilgileri önemli hale getiren taktik olarak adlandırılabilir. Bunu da projenin bütünselliğini yeniden kurmak için söylüyorum.”⁶⁶

Soybilim, geleneksel tarihsel analizin karşısındadır. O, şeylerin altta yatan yapılanmış birliklerini ifşa etmeye çalışır; fakat bunu bir kökene gitmeye çalışarak değil, dağınıklarda, uyumsuzluklarda ve farklılıklar üzerinde gerçekleştirmeye çalışır. Soybilim, kökenin peşinden sürüklenen bir tarih araştırmasına, zamanlar üstü ve evrensel bir hakikat fikrine olduğu kadar sürekli ilerleme fikrine karşıdır.⁶⁷

⁶⁵ A.e., 82-83.

⁶⁶ Michel Foucault, “İki Ders”, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, Osman Akınhay, 2 bs, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.93.

⁶⁷ Berry Smart, **Michel Foucault** Revised Edition, London, Routledge, 2004, s.52.

Arkeoloji söylemsel pratikler düzeyi ile bu pratiklerin oluşum ve dönüşüm kurallarını ayırt etmeye çalışır. Diğer yandan soybilim, iktidar etki ve ilişkilerinin söylemsel pratiklere eklemlenmiş tarzları üzerinde durur. Soybilim, söylemlerin üretiminin kuralları ile iktidar ilişkileri arasında bir ayırmda ısrar etmez.⁶⁸

“Öyleyse, soybilim, bilme alanlarının birlikte, bir yandan nesnelere bir ilişkiyi, bilgi nesnelere nesneleştirilme, üretilme ve kurulmasına yönelik bir hareketi; öte yandan da, bilen bir kendilikle bir ilişkiyi... içirme tarzlarını yeniden kurmaya çalışır. Bilme alanları sorunu içinde, kaçınılmaz olarak bir özneleştirme süreci de olan bir nesneleştirme hareketi vardır... İktidarı, düzene sokmaya, dolayısıyla daha kolayca idare etmeye olanak sağlayan bilgi ilgilendirir; ama bilme alanlarını ele geçirmek, öznelliğin üretimini denetlemek anlamına gelir. Engellemek ya da sıfırlamak değil, idare etmek; öznelliğin üretimini, onu kanalize eden ve özgürce çoğalmasını engelleyen tertiplere dahil etmek.”⁶⁹

Bir anlamda arkeoloji, öznenin bir kurgu, kurmaca bir inşa olduğunu üzerinden bir çözümlemeye girişirken, soybilim özneleştirme (subjectification) sürecinin tabi kılıcı sonuçlarını betimlemeye çalışır. Soybilim, iktidarın, özneleştirme ve bilginin üretimi süreçleri üzerindeki işleyiş, ilişki ve etkilerini takibe alır. “Arkeolojinin insan bilimlerinin doğuşunu modern episteme ve insan figürü bağlamında teorileştirdiği noktada, soybilim bunların ürettiği iktidar ilişkilerine ve etkilerine dikkati çeker.”⁷⁰

⁶⁸ Arnold I Davidson, “Archaeology, Genealogy, Ethics”, **Foucault: A Critical Reader**, Ed. David Cousens Hoy, New York, Basil Blackwell, 1991, s.227.

⁶⁹ Revel, **a.g.e.**, 120-12.

⁷⁰ Steven Best & Douglas Kellner, **Postmodern Teori**, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1.bs, 1998, s.67

2. SÖYLEMSEL OLUŞUM SİSTEMLERİ

2.1 Oluşum Düzeyleri

Foucault *Bilginin Arkeolojisi*'nde, arkeolojik yaklaşımı ile yöneldiği söylemsel düzenleri, öncelikle birlikler düzeyinde soruşturma konusu edinir. Ona göre, söylemsel düzenlerin ortaya çıkarılması oyununun başında, bazı temalardan vazgeçilmesi gerekmektedir. İlk olarak, süreklilik temasına bağlı tüm nosyonlardan kurtulmak gerekir. Buna, gelenek nosyonu, etki nosyonu, gelişme nosyonu, bir çağın zihniyeti nosyonu da dahildir.⁷¹ Bununla birlikte, söylemlerin ayrımı, türlerin ayrımı (felsefe, bilim edebiyat vs.) gibi aşına olduğumuz gruplaşmalardan da vazgeçmek gerekir.⁷² Oyunun başında kenara konulması gereken diğer bir tema da, kitap ve eser birlikleridir. Kitabın homojen olmayan birliği, ancak diğer kitaplarla bağı içerisinde var olabilmesi, değişken ve göreceli birliği Foucault'nun bu birliği şüpheli bulmasının ana dayanaklarıdır. Eserin birliği ise Foucault'ya göre kesin, dolaysız ve homojen bir birlik olmayışı bakımından yine ertelenmesi gereken bir birliktir. Foucault son olarak, birbirine bağlı iki kabulden vazgeçilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu temalardan ilki, söylemde asla ulaşılamayacak kadar gizli ve ilksel bir kaynağı varsayan kabul, bu kabule bağlı olan diğer tema ise, söylemin önceden söylenmemiş olan bir şeye yaslandığı temasıdır.⁷³

Foucault'ya göre, süreklilik temasının bu ön biçimlerinden kurtulmakla birlikte tüm fiili ifadelerin olay olarak dağıldığı bir alanın bütünü serbest bırakmış oluruz. İlk anda incelenmesi gereken şeyler de söylem uzamındaki bu olaylar yığındır.⁷⁴ Söylemsel olayların katıksız bir betimlemesine sahip olma projesi, olayın tekilliği içinde kavranan bu fiili ifadeler ile mümkün olabilecektir. Ancak Foucault kendi betimleme projesinin, dil ve düşünce analizlerinin yaklaşımları ile karşıtlık içinde olduğunu belirtir. Söylemsel analiz ve betimleme, ne ifadelerin olduğu kuralların tespitine yönelik bir araştırma, ne de ifadenin ne söylediğinin

⁷¹ Michel Foucault, "Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi'ne Cevap", **Felsefe Sahnesi**, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, 1 bs, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004, s.145.

⁷² **A.e.**, s.146.

⁷³ **A.e.**, s.149.

⁷⁴ **A.e.**, s.150.

gizlendiği kaynaklardan çıkarılması aracılığıyla anlaşılmasıdır. Söylemsel betimleme, ifadeyi biricikliği içinde kavranılması gereken bir olay olarak değerlendirir. İfadeyi, niçin olduğundan farklı olmadığı, birlikte-varoluş koşulları, diğer ifadelerle bağlantıları ve onlarla girdiği dışlama-içerme ilişkileri, düzensizlikleri ve dağılma özellikleri bakımından inceler.⁷⁵

Foucault analizinin başında bu birliklerden kurtulup, süreksizlik, kesinti, eşik, sınır temalarını devreye soktukten sonra ifadeler arasındaki mümkün ilişkileri betimlemeye girişir. Fakat şimdi Foucault için problem, siyaset, ekonomi, biyoloji gibi alanlara ait ifadelerin nasıl ve hangi bağlantılar aracılığıyla birer birlik oluşturabildiği sorusunu yanıtlamaktır. Foucault'un bu soruya yanıtında devreye soktuğu kavramlar: “nesne”, “ifadesel biçimler”, “kavram” ve “tema ve stratejik seçimler”dir.

Foucault ifadeler arasındaki bağlantıları anlayabilmekte öncelikle yapılması gereken şeyin, bu dört kilit kavramı konuyla -süreklilik fikrini tekrar devreye sokmayacak tarzda- ilişkiye sokmak olduğunu söyler. Foucault, nesnelerin birliğinin karşısına, nesnelerin dağılım ve dönüşüm kurallarını çıkarır. Foucault, aynı şekilde ifade etmenin belirli bir stilinin karşısına birbirinden farklı tipteki ifadelerin dağılım ve dönüşüm oyunlarının kurallarını; sürekli ve tutarlı kavramlar sistemi yerine, kavramların görünümündeki dağılımların kurallarını; temaların aynılığı ve sürekliliği yerine, tematik seçim noktalarının dağılım kurallarını ve stratejik tercihler alanını çıkarır.⁷⁶

“Birincisi bir söylemin tüm nesnelere oluşum kuralıyla bu söylemin birliğini tanımlar; diğeri, bir söylemin tüm sözdizimsel öğelerinin oluşum kuralıyla; üçüncüsü tüm anlambilimsel öğelerinin oluşum kuralıyla; dördüncüsü, tüm işlemsel olasılıklarının oluşum yasasıyla bu söylemin birliğini tanımlar.”⁷⁷

Bir başka deyişle Foucault'ya göre bir söylemi kendi içinde belirginleştiren, ona bağımsız varoluşunu veren şey, verili bir nesnelere alanından, bir ifade dizisinden,

⁷⁵ A.e., s.151.

⁷⁶ Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, s.46-53.

⁷⁷ Foucault, “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi'ne Cevap”, **Felsefe Sahnesi**, s.165.

içerikleri ve kullanımları kendi içinde tanımlanmış bir kavramlar oyunundan ve serbest bırakılmış teorik seçim olanaklarından oluşan farklılıkların ve dağılımların düzenlediği bu sistemdir.⁷⁸

2.1.1 Nesne Düzeyi

Foucault, “söylemsel oluşumlar” olarak adlandırdığı şeyleri düzenlediğini söylediği bu dört düzeyli sistemde oluşma kurallarını betimlemek amacıyla öncelikle “nesnelere” inceler. XIX. yüzyılda delilik nasıl olmuştur da, psikiyatrik söyleme kendini nesne statüsünde sunabilmiştir ve söylemin ona nesne statüsü vermesi ne anlama gelmektedir diye sorar. Foucault, burada üç faktörü devreye sokar:

1. Nesnelere zühür edişlerinin ilk belirtileri,
2. Sınırlandırma otoriteleri,
3. Özelleştirme şebekeleri.

Foucault’ya göre bu üç faktörlü betimleme kendi başına, söylemin nesnelere oluşma olanaklarına nasıl kavuştuklarına ilişkin yeterli bir açıklama sunamaz. Nesnelere oluşması problemi, özellikle bu öğelerin birbirleriyle girdikleri söylemsel ilişkilerde izlenmelidir. Örnek vermek gerekirse, suçlu psikoloji ve patolojiye konu oldu ise, tıbbi kararın biçimi ile adli kararın biçimi arasındaki ilişkilerin; hastanedeki tedavi ile sınırlamalarla hapisanedeki cezayla ilgili sınırlandırma arasındaki ilişkilerin peşine düşmek gerekmektedir.⁷⁹

Foucault, söylemsel ilişkiler konusunda önemli birkaç noktaya dikkat çeker. İlk olarak, yeni bir söylem nesnesi yalnızca sınırlayıcı değil, olumlu tarihsel koşullar altında var olur. Foucault bununla birlikte şu önemli tespitte bulunur: Söylemsel ilişkiler, söylemsel olmayan ilişkiler alanında kurulur. Nesnenin kendisinde bulunmayan bu ilişkiler, nesnenin iç yapısını tanımlamaz fakat onun biricikliği içinde, diğer nesnelere göre ve onlardan ayrışık olarak kurulmalarını sağlar. Foucault’nun dikkat çektiği diğer bir nokta, bu ilişkilerin söylemsel olmayan

⁷⁸ A.e., s.164-165.

⁷⁹ Foucault , **Bilginin Arkeolojisi**, s.61-62.

faktörler arasındaki betimlenebilen ilişkileri ifade eden birincil ilişkilerden ve birincil ilişkilerin tersine söylemin kendisinde varlık bulan ilişkileri ifade eden ikincil ilişkilerden ayrı oluşudur. O, son olarak söylemsel ilişkilerin bir anlamda söylemin sınırı olduğu tespitinde bulunur. Bu ilişkiler söylemin sınırında durmakla birlikte bir pratik olarak söylemin kendisini belirginleştirir, söylemin nesne hakkında konuşabilmesinin hangi ilişkiler ağı vasıtasıyla mümkün olabildiğini belirler.⁸⁰

2.1.2 İfadesel Biçimler Düzeyi

Foucault, söylemsel oluşumların anlaşılması açısından önemli diğer bir düzey olan ifade biçimlerinin oluşumu konusundaki tahliline üç faktör konumlayarak başlar:

1. Konuşan kişi
2. Kurumsal yer
3. Öznenin konumu

Biyografik anlatılar, analogilerle akıl yürütmeler, istatistik tahminler gibi birbirinden farklı onlarca ifade biçiminin ilkelerini bulmada devreye sokmamız gereken ilk faktör, “kimin konuştuğu”dur. Foucault bu faktörü tıp alanı üzerinden örnekler. Tıbbi bir söz, yasalarla tanımlanmış rolden ayrılamaz. Bir başka deyişle tıbbi söylem, bu söylemi dile getirme hakkına sahip rolden ayrılabilir değildir.⁸¹ Foucault’nun devreye soktuğu ikinci faktör ise kim sorusundan, nereden sorusuna geçişle ortaya çıkar; betimlenmesi gereken bu defa “kurumsal yerler”dir. Tıbbi söylem örneğinden devam edilirse, tıbbın söylemini kendilerinden elde ettiği, ve söylemin kaynağı ve uygulanma kendisinde bulunduğu kurumsal yerler hastanelerdir demektedir Foucault.⁸² Buradan ulaşılması gereken bir sonraki soru, öznenin konumunu konu eder. Tıbbi söylemde incelemenin, teşhis etmenin, tedavi etmenin sorumlusu olan doktor, hangi ilişkiler demeti aracılığıyla bu konuma kavuşmaktadır?

⁸⁰ A.e., s.62-64.

⁸¹ A.e., s.70.

⁸² A.e., s.70.

Foucault bu üç faktörün her birini kendi içinde değerlendirmenin yararsız bir çaba olacağını söyler. İfade fenomenini anlamak, kendini söylemsel oluşumların hangi bölgelerinde, boş bırakılmış alanların neresinde arayacağımızı bilebilmek için yapılması gereken asıl şey, bu faktörlerin arasındaki ilişkilere bakmaktır. Klinik tıbbın söylemi, ifade etme biçimlerindeki değişim ve dönüşümler hesaba katılmadan anlaşılabilir. Bu değişim ve dönüşümler ise bu üç faktörün ilişki içine sokulmasıyla mümkün olabilmektedir. Söylem ise bu faktörlerin arasındaki ilişkileri, onlar arasında bir pratik olarak kurulmuş olması dolayısıyla etkilemektedir.⁸³

2.1.3. Kavramsal Düzey

Foucault'nun söylemsel oluşumlar betimlemesinde konu edindiği diğer bir düzey de kavramların oluşumuna ilişkindir. Foucault betimlemesini üç etken üzerinden yürütür: “art arda geliş biçimleri”, “birlikte varoluş biçimleri”, “müdahale prosedürleri”.

- a) Foucault ilk olarak “art arda geliş biçimleri”ni ele alır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda *doğa tarihinin* durumunun bir örnek teşkil ettiğini söyler. Klasik çağ XVI yüzyıla aynı kavramları kullanmaz, bazı kavramların kullanımı değişirken yeni kavramlar da ortaya çıkar. Ancak Klasik Çağ *doğa tarihi* açısından, yeni kavramların ortaya çıkmış olmasından daha belirleyici ve öncelikli olan şey, ifadeleri belirli seriler haline getirmek için kurallar bütününe devreye sokmuş olmasıdır. İfadeler alanının çeşitli düzenleniş biçimleri, bağlantı tipleri, retorik şemalar aracılığıyla örgütlenişinin kuralları...
- b) Foucault, kavramların görüldüğü ve dolandığını söylediği ifade alanındaki art arda geliş biçimlerini betimledikten sonra, “birlikte varoluş” biçimlerini ele alır. Birlikte varoluş alanları, öncelikle bir “varlık alanı”, bunun yanında bir “birliktelik alanı” ve son olarak bir “hafıza alanı”nı içerir. Varlık alanıyla,

⁸³ A.e., s.73-74.

daha önceden oluşmuş, doğru kabul edilerek bir söylemde yeniden kullanılmış ya da yargılanıp reddedilmiş ifadeler ve bu alandaki öğelerin birbirleri arasındaki ilişkiler kastedilmektedir. Foucault, örneğin Aldrovandi'nin hayvanların tasvirleri, anatomileri ile ilgili bilgiler ile bu hayvanların yer aldığı efsaneler, karışıkları mucizeler, kurban edildikleri Tanrılar gibi bilgilerin ayrılmaz biçimde birlikte yer aldığı kitabını yazdığı dönemin varlık alanı ile Klasik Çağ'daki *doğa tarihinin* varlık alanı arasında büyük farklılıklar olduğunu söyler. Foucault'nun konumlandığı ikinci alan olan birliktelik alanı (field of concomitance) ise oldukça farklı nesne alanlarına ve oldukça farklı söylem tiplerine ait olan ifadeleri içerir. "Böylece Linne'nin ve Buffon'un çağındaki *doğa tarihinin* birliktelik alanı kozmolojiyle, arzın tarihiyle, felsefeyle, teolojiyle, "Kutsal Kitap"la ve "Kutsal Kitap"ın yorumuyla, matematikle olan ilişkilerin bir kısmıyla tanımlanır."⁸⁴ Birlikte varoluş biçimlerinin içerdiği diğer alan hafıza alanında ise herhangi bir gerçekler bütünü tanımlamayan, geçerliliğini yitirmiş ifadeler yer almaktadır.

- c) Foucault'nun kavramların oluşmasına ilişkin örgütlenmenin betimlemesinde yer alan üçüncü bileşen müdahale prosedürleridir. Bu prosedürlere yeniden yazma teknikleri, ifadeleri kopyalama yöntemleri, niceliksel ifadeleri niteliksel açıklamalara çevirme biçimleri, ifadelerin geçerlilik alanlarının yeniden tayini biçimleri, bir uygulama alanındaki ifade biçiminin bir başka uygulama alanının ifade tipine aktarılması biçimleri, önceden ayrışık biçimde varolan ifadelerin sistemleştirilmesi ya da sistemli bütünün içinden çıkarılarak dağıtılması biçimlerinin içerisinde rastlanabilmektedir.

Foucault için söylemsel oluşuma özgü olan ve söylemsel oluşumların anlaşılabilmesinde zorunlu olan şey, birbirinden ayrışık olan bu öğelerin içinde buldukları ilişkiler demeti ve bu öğelerin ilişkiye geçme biçimleridir. "...ifadelerin yaklaşıklık ve gelişme biçimleri ve daha önceden dile getirilmiş ifadelerin

⁸⁴ A.e., s.78-79.

eleştirilme, yorumlanma biçimleri vs.nin bağlı bulunduğu tarz, bütün bunlar kavramsal bir oluş sistemini kuran ilişkiler demetidir”⁸⁵

2.1.4. Stratejik Seçimler Düzeyi

Foucault son olarak söylemsel oluşumların, stratejilerin oluşması düzeyinde de çözümlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre ekonomi, tıp, dilbilgisi, biyoloji gibi söylemler, kendilerine özgü olan ve kesinlik, geçerlilik, tutarlılık dereceleri birbirlerinden farklı olan birtakım temalara yer verirler; XVIII. yüzyılın dilbilgisinin doğuştan dil teması, XIX. yüzyıl filolojisinin arkaik dil teorisi, XVIII. yüzyılda türlerin evrimi teması gibi. Foucault stratejiler olarak adlandırdığı bu temaların, zaman içindeki dağılımlarının farklılıklarına rağmen, aynı ilişkiler oyunundan nasıl türediklerini betimlemeye çalışır. Foucault’nun stratejilere ilişkin bu incelemesi, üç farklı etkenin konu edildiği üç farklı düzeye yönelir:

- a) Foucault, öncelikle söylemin olası kırılma noktalarını belirler. Bu noktalar öncelikle bağdaşmazlık noktaları, ardından denklik noktaları, nihayet dizgeleştirilmenin çarpışma noktaları olarak belirginleşirler. Aynı ifade serilerine ait olmayan iki nesne ya da dile getirme tipinin kendini söylemin içinde gösterebilmesi bağdaşmazlık noktalarını ifade ederken, bağdaşmaz olan bu unsurların aynı ortaya çıkış koşullarına sahip olmaları, aynı kurallardan hareketle oluşturulmaları ve aynı düzeyde kurulmaları denklik noktalarına işaret eder. Bir yandan bağdaşmazlık öte yandan denklik ilişkileri içerisinde bulunan bu öğelerden hareketle nesnelere, ifade biçimlerinin ve kavramların tutarlı bir serisinin oluşturulması ise dizgeleştirilmenin çarpışma noktalarını olarak belirginleşirler.⁸⁶ Foucault böyle bir çözümleme ile örneğin XVIII yüzyıldaki “zenginliklerin çözümlemesi”nin “...bir mümkün zıtlıklar alanını açan ve çeşitli ve birbirlerinden ayrı yapılara

⁸⁵ A.e., s.81.

⁸⁶ A.e., s.88.

yan yana ya da sırayla görünme olanağını veren bir dağıtım ünitesi” olarak tasvir eder.⁸⁷

- b) Foucault’nun gerçeklik kazanmış temaların, stratejik seçimlerin açıklanması için devreye soktuğu ikinci faktör, “söylemsel topluluğun ekonomisi”dir. Bu ekonomi, birbirlerinin çağdaşı durumundaki söylemlerin aralarındaki ilişkilere işaret eder. Foucault’ya göre “bu ilişkiler, verilmiş bir söylemin içinde, belirli bir ifadeler sayısına olanak tanıyan ya da tanımayan bir belirleme ilkesi oluşturur”.⁸⁸
- c) Foucault’nun geçerlik kazanmış teorik tercihlerin belirlenmesinde üzerinde durulması gerektiğini söylediği diğer bir faktör de, söylemsel olmayan pratiklerin, söylemin mülkiyetinin kurallarının ve arzunun pozisyonlarının da dahil olduğu “otoritenin diğer kaynakları”dır. Bu otorite kaynakları gözlenmeden, örneğin, ne genel dilbilgisinin pedagojik uygulamada oynadığı rol, ne zenginliklerin çözümlenmesinin yönetimlerin siyasi ve ekonomik kararlarıyla birlikte klasik çağın sosyal ve siyasi mücadelelerin içinde oynadığı rol anlaşılabilir.⁸⁹

Foucault’ya göre bir söylemsel oluşumu stratejiler temelinde belirginleştiren şey, kendisinde ortaya çıkan bu farklı stratejilerin aralarındaki ilişkilidir. Başka bir deyişle, söylemsel bir oluşum, eğer kendisinde ortaya çıkan farklı stratejilerin hangi ilişkiler demeti ve hangi ilişkiler oyunu vasıtasıyla türedikleri gösterilebilirse, belirlenmiş olacaktır.⁹⁰

“Ekonomik söylemin kırılma noktalarının birbirlerinden nasıl türediklerini, birbirlerini nasıl gerektirdiklerini ve nasıl birbirlerini içerdiklerini; gerçekleşmiş seçimlerin ekonomik söylemin betimlediği genel gruba nasıl bağlı olduğunu; bu

⁸⁷ A.e., s.89.

⁸⁸ A.e., s.90.

⁸⁹ A.e., s.91-92.

⁹⁰ A.e., s.92.

seçimlerin doğan kapitalizmin uygulaması içinde ekonomik söylemin işgal ettiği fonksiyona, burjuvazi sınıfının nesnesi olan uyum sürecine, ilgilerin ve isteklerin gerçekleşmesinde oynayabildiği role nasıl bağlı olduklarını betimleyebilirsek eğer, o zaman bu sistemi tanımlamış olacağız.”⁹¹

Foucault, nesnelere, ifade etme biçimleri, kavramlar ve stratejik seçimler olmak üzere dört farklı düzey (ya da ilişkiler seti) üzerinden incelediği söylemsel oluşumlar ile ilgili son olarak şu tespitlerde bulunur. Öncelikle, bu dört düzey oluşum sistemini birbirlerinden bağımsız biçimde tanımlayamazlar. Dört farklı düzey bir ilişkiler hiyerarşisi içerisinde var olur. Stratejik seçimler kavramlar oyunundaki ayırım noktaları tarafından belirlenirken, kavramlar ifadeler arasındaki birlikte varoluş biçimlerinden hareketle kurulurlar. Nesnelere ayrılaşmasından söylemsel stratejilerin oluşumuna kadar bu düzeyler arasında bir ilişkiler demeti mevcuttur ve oluşum sisteminden bir tür kural fonksiyonu gören bu ilişkiler demetini anlamak gerekir. İkinci olarak, “söylemsel oluşumlar, söylemsel olaylar dizisi ile başka olay, dönüşüm, değişim ve süreç serileri arasındaki eklemleme ilkesini ortaya koyar.”⁹² Söylemsel bir oluşum, bununla birlikte, zamansal seriler arasındaki tekabül yet şemasını da ortaya koymaktadır. Son olarak, Foucault söylemsel oluşumlara ilişkin çözümlemesi ile gözlediği şeyin” söylemin son durumları değil...en son durumun, sistemin doğuş yerini oluşturmaktan uzak, daha ziyade varyantları yoluyla kendilerine göre tanımladığı sondan bir önceki düzenlikler” olduğunu belirtir.⁹³

2.2. İfade

Foucault'nun yaklaşımına göre ifade ne bir önerme, ne bir cümle ne de konuşma aktı olarak değerlendirilebilir. İfade, ne dille ne de algıya açık nesnelere aynı düzeyde var olur. İfade ne bir birlik, ne de bir yapıdır.⁹⁴ O, işaretlere ait bir varoluş fonksiyonudur. İfade kendisi bir yapı olmasa bile “yapılar ve mümkün

⁹¹ A.e., s.92-93.

⁹² A.e., s.100.

⁹³ A.e., s.102.

⁹⁴ A.e., s.113.

birlikler ile kesişen ve onları, somut içerikleriyle, zamanın ve uzayın içinde görünür kılan bir fonksiyon”dur.⁹⁵ Çözümlemesi gereken yön de ifadenin bu fonksiyonudur.

Bir işaretler serisinin ifade olabilmesi bir “bağıntı” vasıtasıyla olabilmektedir. Ancak bu bağıntı, ne işaret eden-işaret edilen, ne ad-adın gösterdiği şey, ne de cümle-anlam çiftleri arasındaki bağıntı biçiminde anlaşılabilir. İfadenin bağıntısından anlaşılması gereken şey “böyle ilişkilerin görülebildikleri ve böyle ilişkilerin ayırt edilebildikleri alanların bir toplamıdır”.⁹⁶ Bu bağıntı, olasılık yasaları ve varoluş kurallarından oluşmuş bir gösterge sistemi ile ilişki içerisindedir.

İfadelerin işlevlerini betimleyebilmek gözlenmesi gereken diğer bir ilişki de ifadenin, öznesi ile sürdürdüğü ilişkidir. İfadenin öznesinden ne bir dilbilgisel bir özneyi, ne de ifadenin yazarını anlamak gerekir. İfadenin öznesi, “farklı bireyler tarafından doldurulabilen belirli ve boş bir yerdir”.⁹⁷ Bu yer, ilk anda tespit edilip değişmeden kalacak bir yer değildir. Değişebilir ve istikrarsız olan bu yer, her dile getirmeyi ifade olarak bireyselleştiren bir boyut olarak iş görür. “Bir dile getirmeyi ifade olarak betimlemek... ifadenin öznesi olmak için her bireyin işgal edebildiği ve etmek zorunda olduğu durumun ne olduğunu belirlemekten ibarettir.”⁹⁸

İfadeler fonksiyonlarını ortak bir alanın varlığında yerine getirebilirler. Bir cümlenin ya da işaretler dizisinin ifade olarak bireyselleşebilmesi için bu ortak alana ihtiyacı vardır. İfadeler, bu ortak alan sayesinde belirli bir bağlama ve bir içeriğe sahip olabilmektedirler. Fakat bu alanın kendisi bir bağlam olarak anlaşılmalıdır. Bu alan, kendisinin de bir bileşeni olduğu başka ifadeler serisi, kendisinin haklarında konuşmak için başvurduğu başka dile getirmelerin bütünü, aralarında yer aldığı diğer ifadelerin bütünü tarafından kurulur. “Bir ifadenin daima başka ifadelerle doldurulmuş kenarları vardır.”⁹⁹ Dolayısıyla bir dilbilimsel elemanlar demeti, tek bir eleman olarak görüldüğü bu ortak alanın içine yerleştirilirse ancak bir ifade haline gelir.¹⁰⁰

Bir ifadenin fonksiyonunu yerine getirebilmesi için zorunlu diğer bir koşul da, ifadenin maddi bir varoluşa sahip olmasıdır. Foucault’nun “tekrar edilebilir

⁹⁵ A.e., s.114.

⁹⁶ A.e., s.118.

⁹⁷ A.e., s.124.

⁹⁸ A.e., s.124.

⁹⁹ A.e., s.127.

¹⁰⁰ A.e., s.129.

maddilik rejimi” olarak adlandırdığı bu koşul, içinde bulunulan uzayı ya da dile getirmelerin zamanını anlatmaz. Dile getirmeler tekrar edilmeyen bir olay iken, ifadeler tüm maddiliklerine rağmen yine de tekrar edilebilirler. İfadenin maddiliğinden uzaysal ölçütler temelindeki bir maddilik de anlaşılabilir. Bir kitabın birinci baskısı ile onuncu baskısı arasında mürekkep, kâğıt, sayfa düzeni, yazı tipi vs gibi maddilikler bakımından farklılıklar olsa bile, tüm bu maddi farklar kitabın içinde etkilerini yitirirler. Maddilik rejimi bu anlamda zamansal ve uzamsal bir yayılım ve sınırlandırmadan “daha fazla kuruluşun düzeniyle ilgilidir; o, sınırlı ve geçici bireyselliklerden daha fazla, yeniden kaydetme ve kopyalama olanaklarını ortaya koyar.”¹⁰¹ İfadelerin zamansal ve uzamsal kimi farklılaşmalara boğun eğmelerini engelleyip onlara aynılıkları içinde tekrar etme imkânlarını sunan şeyi, Foucault “istikrar alanı” olarak adlandırır.

Nihayet Foucault bu belirlemelerle şunu ortaya koymaktadır: ifade bir referansa, farklı bireylerin işgal edebildiği bir özne durumuna, ortak bir alana ve bir maddiliğe ihtiyaç duyan bir işlevdir. Söylemsel oluşumlar ise ifade grupları şeklinde betimlenebilir.¹⁰² O, söylemsel oluşumlar ile ifadeler arasındaki bu ilişkiyi şöyle tarif eder:

“İfadeleri betimlemek, onların taşıyıcıları olan ifade fonksiyonunu betimlemek, bu fonksiyonun kendilerinde işlev gördüğü koşulları çözümlenmek, onun varsaydığı farklı alanları ve bu alanların eklemlendikleri biçimi kat etmek, söylemsel oluşum olarak belirginleştirilebilecek olan şeyi ortaya koymaya teşebbüs etmektir. Aynı şey tam tersinden de söylenebilir: söylemsel oluşum, bir sözsöz edimler grubunun kendisine bağlı olduğu genel ifade sistemidir.”¹⁰³

Bir başka deyişle, ifadelerin çözümlenmesi ile oluşumların çözümlenmesi birbirleriyle bağıntı içerisinde gerçekleşir. Bir ifade, bir söylemsel oluşuma aittir. Bu ifadelerin düzeni söylemsel oluşumun kendisiyle tanımlanır.

Foucault, ifadelerin çözümlenmesinin başka özellik ya da ilkeleri de görünür hale getirdiğini belirtmektedir. Bu ilkeler, seyreklik, dışardalık ve yığılım ilkeleridir.

¹⁰¹ A.e., s.134.

¹⁰² A.e., s.149.

¹⁰³ A.e., s.150.

Ona göre bir ifadeler topluluğunu bir anlamın kapalı tamlığı olarak değil de, içinde boşluklar ve kopukluklar barındıran bir biçim olarak betimlemek seyreklik ilkesine işaret etmektedir. Bir ifadeler bütününe bireysel bir özneye ya da kolektif bir bilince başvurarak değil de, dışsallığın bir dağılımına göre betimlemek dışardalık ilkesi altında gerçekleşir. Son olarak, bir ifadeler bütününe geri dönüşler aracılığıyla başlangıç noktalarını tespit etmek için değil, içinde değişmeye devam ettikleri yığılımların özel biçimlerini ortaya çıkarmak için betimlemek ise yığılım ilkesi çerçevesinde imkânını bulur.¹⁰⁴

Foucault'nun yaklaşımında bu ilkeler etrafında gerçekleşen arkeolojik çözümleme “söylemsel oluşumlar” olarak adlandırdığı ifade bütünlüklerini ve “pozitiviteler” adı altında bu bütünlükleri açıklaması gereken sistemleri ortaya çıkarmaktadır. Ona göre, “söylemsel bir oluşumu çözümlemek, o halde, ifadelerin ve bu ifadeleri belirginleştiren pozitiflik biçiminin düzeyinde, bir sözsöz edimler bütününe incelemektir; veya çok daha özetle, bir söylemin pozitiflik tipini tanımlamaktır.”¹⁰⁵ Söylemlerin pozitiflik biçimi biçimsel aynılıkların, kavram transferlerinin, temalardaki sürekliliklerin kendilerinde ortaya çıkabildikleri bir alanı tanımlamaktadır.¹⁰⁶ Bu anlamda, pozitiflik bir tarihsel a priori rolünü oynar görünmektedir.¹⁰⁷

2.3. Tarihsel A Priori ve Arşiv

Foucault, tarihsel a priorinin net bir teorik tanımını vermekte güçlük çekse de¹⁰⁸ en genel düzeyde tarihsel a priori kavramı belirli bir tarihsel dönemdeki belirli bir kültürün altında yatan düzene işaret etmektedir. Tarihsel a priori bir anlamda söylemsel bir uygulamayı belirginleştiren kurallar bütünüdür.¹⁰⁹ Foucault'nun a priori kavramıyla ayırt etmek istediği şey, ifadelerin ortaya çıkışı, dönüşüm, yok oluş ilkeleri, onların başka ifadelerle birlikte varoluş yasalarıdır. Dolayısıyla burada

¹⁰⁴ A.e., s.163.

¹⁰⁵ A.e., s.163.

¹⁰⁶ A.e., s.165.

¹⁰⁷ A.e., s.165.

¹⁰⁸ Beatrice Han, **Foucault's Critical Project: Between The Transcendental and The Historical**, Trans. Edward Pile, California, Stanford University Press, 2002, s.38.

¹⁰⁹ Foucault , **Bilginin Arkeolojisi**, s.166.

yarguların bir geçerlik koşulundan çok, ifadeler için bir gerçeklik koşulu olacak olan bir a priori kastedilmektedir.¹¹⁰

Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*'nde, çözümlenmenin temelinde yer alan iki temel birlikten birine ifade, diğerine söylemsel oluşum ve bu söylemsel oluşumlarla taşıdığı karakteristikler bakımından ortaklıklar göstermekle birlikte onlardan daha geniş ve esnek yapıda örgütlenen birliklere de pozitiflikler adını vermiştir¹¹¹ Foucault, söylemsel uygulamaların kalınlığı içinde, ifadeleri olaylar ve şeyler olarak düzenleyen sistemlere, yani ifade sistemlerinin bütününe ise arşiv olarak adlandırır. Bir başka deyişle arşiv, ifadelerin benzersiz olaylar olarak ortaya çıkışına yön veren sistemdir. “Arşiv ilkin, söylenebilen şeyin ilkesi, ifadelerin bireysel olaylar olarak ortaya çıkışını yöneten sistemdir.”¹¹²

“Bu terimle kastettiğim şey, binlerce yıldan beri bunca insan tarafından söylenmiş olan bunca şeyin, sadece düşüncenin ilkelerine göre ya da sadece koşulların oyununa göre birdenbire ortaya çıkmadıkları... kendinde söylemsel düzeyi belirginleştiren bütün bir ilişkiler oyunu sayesinde ortaya çıktıkları... onların özel düzenliliklere göre doğdukları...”¹¹³

Bir başka ifadeyle, Foucault söylenmiş olanların sebeplerinin ne söylenmiş olanlarda ne de onları söyleyen kişide aranabileceğini; bunun soruşturmasının söylemsellik sisteminde yapılabileceğini söylemektedir. “Arşiv ifadelerin oluşumunun ve dönüşümünün genel sistemidir.”¹¹⁴ “Arşiv... ifade olayın kendi kaynağında, ve onun kendine verdiği varlığın içinde, onun ifade edilebilirlik sistemini daha baştan tanımlayan şeydir.”¹¹⁵ Fakat o, cümlelerin kuruluş sistemlerini tanımlayan dille aynı yerde ikamet etmez. O, basit bir derleme fonksiyonu ya da bir kütüphane olarak da görülemez. O, geçmişin ölü bir izi olarak, yeniden ele alınacak, su yüzüne çıkarılıp yorumlanacak bir kalıntı da değildir. Arşiv, bir işleyişin

¹¹⁰ A.e., s.165.

¹¹¹ Veli Urhan, **Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme**, İstanbul, Paradigma Yay., 1.bs, 2000, s.39.

¹¹² Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, s.168.

¹¹³ A.e., s.167-168.

¹¹⁴ A.e., s.169.

¹¹⁵ A.e., s.168.

sistemidir ve dil ile derleme arasındaki uygulama düzeyine işaret eder. O, ifadelere varolma ve değişme olanaklarını veren bir uygulamanın kurallarını içerir.¹¹⁶ Foucault'nun ifadesiyle:

“Benim arşiv olarak adlandırdığım şey, bir uygarlığın koruduğu metinler bütünlüğü ya da uygarlığın felaketinden kurtarılabilmiş izler bütünlüğü değil, bir kültür içinde sözcelerin ortaya çıkış ya da yok oluşunu, yeniden yayılma ya da silinmelerini, olay, ya da şey olarak paradoksal varoluşlarını belirleyen kurallar oyunudur. Arşivin genel ögesi içinde söylem olgularını analiz etmek... bir arkeoloji olarak adlandırılabilir şeyi yapmaktır.”¹¹⁷

2.4. Söylem ve Söylemler

Foucault 1960'lı yıllarda kendini söylem formunda gösteren tarihsel izler üzerinde durmuştur. Söylem terimi aslında dilbilim ve retorik alanlarına ait teknik bir terim olmakla birlikte bugün bir tür “dünya görüşü” anlamına gelecek şekilde kullanımlarına rastlanmaktadır. Foucault'nun bu terimle en genel anlamda “belirli bir konuşma tarzı”nı kast eder görünmektedir.¹¹⁸ Bununla birlikte, Foucault bu terimi “belirli bir tekil oluşum sistemine bağlı ifadeler grubu” olarak da tanımlamaktadır. (Klinik söylem, ekonomik söylem, psikiyatrik söylem ve doğa tarihinin söylemi gibi).¹¹⁹ Şu açıktır ki, Foucault'nun söylem terimine yaklaşımı ve terime yüklediği rol çeşitlilikler göstermektedir.¹²⁰ Bilginin Arkeolojisi'nde söylem terimini “bütün ifadelerin genel alanı” referansı içinde anladığı görülmektedir.

“...kimi kez bütün ifadelerin genel alanını, kimi kez belirlenebilir ifade grubunu, kimi kez ifadelerin belirli bir kısmını açıklayan düzenli uygulamayı; ve ifade terimine

¹¹⁶ A.e., s.168-169.

¹¹⁷ Foucault, “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi'ne Cevap”, **Felsefe Sahnesi**, s.153.

¹¹⁸ Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, s.248.

¹¹⁹ O'Farrell, a.g.e., s.78.

¹²⁰ Sara Mills, **Michel Foucault**, London, Routledge, 2003, s.53.

sınır ve aşığı yukarı zarf hizmeti görmek ödevinde bulunan bu aynı söylem kelimesini...”¹²¹

Foucault, “bütün ifadelerin genel alanı” ifadesi ile söylemin bütün dile getirme ve ifadelere referans içerisinde anlaşılabilirliğini belirtmiş olmaktadır. “Belirlenebilir ifade grupları” ise örneğin ırkçılık söylemi gibi dile getirmelerin bir gruplama biçimi olarak görünmektedir. Foucault “ifadelerin belirli bir kısmını açıklayan düzenli uygulama” nitelemesi ile yazılı olmayan kural ve yapıları kast etmektedir.¹²² Söylem çözümlemesinde bu kuralların işlev, işleyiş ve bağıntılarının anlaşılması, merkezi önem taşımaktadır.

Foucault’ya göre “bir söylem, başka ifadeler ile kestirilebilir yollarla kombine olan düzenlenmiş ifade setleridir” aynı zamanda.¹²³ Söylem, belirli ifade ve dile getirmelerin dağılım ve dolaşımına öncülük eden bir kurallar setiyle düzenlenmektedir. Bazı ifadeler daha yaygın dolaşım ağlarına sahipken diğerleri sınırlı dolaşıma sahiptir. Örneğin Batı’da İncil, devamlı baskısı bulunabilecek ve çoğu evde bulunabilecek bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. İncil gerek politik dünyada gerek üniversitelerin teoloji bölümlerinde gerekse İncil yorum ve analizlerine yer veren dergi vs gibi yazılı unsurlarla devamlı dolaşım halindedir. Bu anlamda Batı’da İncil’in kendisi ve hakkındaki ifadelerin Batı toplumu için bir söylem oluşturduğu söylenebilir.¹²⁴ Bununla birlikte, İncil’in sahip olduğu bu yaygın dolaşım ağına Batı’da bir başka dini metnin sahip olmayışı, dışarıda bırakma ilişkisinin söylemlerin betimlenmesinde temel karakteristiklerden biri olduğunu gösterir.

Foucault’ya göre, söylem konusunda düşünürken hatırdan tutulması gereken şeylerden biri, onun dil ile aynı şey olmadığıdır. Bununla birlikte söylem dil ile gerçeklik arasında basit bir ilişkiyi anlatan bir terim de değildir. Söylem, gerçekliğin dilin içine basit bir transferinden ziyade, gerçekliği algılayış tarzımızı inşa eden bir sistem olarak görülmelidir.¹²⁵ Gerçeklikte fark ettiğimiz düzenlilikler de gerçekliğe

¹²¹ Foucault , **Bilginin Arkeolojisi**, s.104.

¹²² Mills, **a.g.e**, s.53.

¹²³ **A.e.**, s.54.

¹²⁴ **A.e.**

¹²⁵ **A.e.**

dayattığımız söylemin anonim karakterdeki düzenlilikleridir. Dolayısıyla, söylem bir anlamda algılarımızı belirli limitlere göre düzenleyen -ve bir anlamda da kontrol eden- bir şeydir.

Foucault'nun söylem terimi hakkında akılda tutulması gereken diğer bir nokta da, söylemin her şeyi içine alan, dışarıda hiçbir şey bırakmayan bir şey olmadığı ve söylem analizinin bir tür evrensel şablon olarak kullanılamayacağıdır. Burada şu vurguyu yapmak önemlidir; Foucault'ya göre bir söylem sistemini, bir arşivi ancak oluştuktan sonra araştırabiliriz. Spesifik bir tarihsel düzenden yola çıkılarak, belirli bir kuralın yarın ya da belirli bir gelecekte geçerli olacağı söylenemez. Bizler ancak geçmişe ait bir söylem sisteminin kurallarını betimleyebiliriz. Bu kuralları öngörücü bir tarzda geleceğe uygulayamayız.¹²⁶

Foucault söylemi her şeyi içine alan ya da her şeyin kendisine indirgendiği bir şey olarak da tasavvur etmez. O, söylem ile diğer nesnelere arasında açık bir ayrım yapar. Bu ayrım, çalışmalarında sıklıkla karşımıza çıkar;

“...farklı epistemolojik alanlar için, örneğin, tek bir teorik modelin bulunabileceğini ve bu anlamda, söylemlerin özerkliği sonucunun çıkarılabileceğini fark ettim. Fakat söylemlerin bu özerk tabakasını, başka tabakalarla, pratiklerin, kurumların, toplumsal, siyasi, vs. ilişkilerin tabakalarıyla ilişkiye sokulabilecekleri ölçüde betimlemekte yarar var. Kafamı kurcalayan her zaman bu ilişki oldu ve *Deliliğin Tarihi*'nde ve *Kliniğin Doğuşu*'nda özellikle bu farklı alanlar arasındaki ilişkileri tanımlamak istedim. Örneğin, tıbbın epistemolojik alanını ve baskı kurumları, hastane, işsizlere yardım, kamu sağlığı üzerinde idari denetim, vs. gibi kurumların epistemolojik alanını ele aldım.”¹²⁷

Söylemler kültürlerin tek sunulma ve yorumlanma yolu da değildir. Foucault, Sözcükler ve İmgeler'de şöyle belirtir:

“ Demek ki söylem, bir kültürün tüm fenomenlerinin ortak yorumsal zemini değildir. Bir biçimi görünür kılmak, bir şey söyleme'nin dolambaçlı (daha kurnazca ya

¹²⁶ O'Farrel, a.g.e, s.83.

¹²⁷ Foucault, “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi'ne Cevap”, **Felsefe Sahnesi**, s.70.

da daha naif; nasıl isterseniz) bir biçimi değildir. İnsanların yaptıkları her şey, sonuçta, deşifre edilebilir bir uğultu değildir. Söylemin de figürün de, her birinin kendi varlık kipi vardır; ama bunlar karmaşık ve iç içe geçmiş ilişkiler sürdürürler. Betimlenmesi gereken şey, karşılıklı işleyişleridir.”¹²⁸

Söylem ve söylemsel olmayan elementler (sosyal, ekonomik, kurumsal elementler ya da görsel sanatlar gibi) arasındaki bu karşılıklı ilişkilerin kurulmasında Foucault'nun özellikle dikkat çektiği husus, bu ilişkilerin sebep ve sonuç bağlamında değerlendirilmemesi gerektiğidir. O, ayrıca geleneksel idealist-materyalist ayrımın bu ilişkileri anlamada faydasız olduğu görüşündedir. Bir fikir sosyal ya da ekonomik bir olaya sebep olmaz. Ekonomi maddi altyapı olarak, teori ya da kültür önemsiz bir üstyapı olarak ele alınamaz.¹²⁹ Foucault'nun sisteminde düşünceler, söylemsel ve siyasi, ekonomik veya sosyal fenomenler ortak yapı ve elementleri bakımından aynı düzeyde çözümlenirler.

Foucault'ya göre, bütün toplumlarda söylemin üretimi, belirli sayıdaki prosedürlere göre kontrol edilir, seçilir, organize edilir ve yeniden dağıtılır.¹³⁰ Foucault bu noktada belirli sayıda “harici” dışlama usulü tespit eder:

1. Yasak:

Foucault'ya bir dışlama usulü olarak yasak, birbirleri ile ilişki halinde olan üç türde kendini gösterir: nesnenin örtülmesi, ritüel ve kuşatıcı koşulları, belirli bir öznenin konuşma hakkı bakımından sahip olduğu ayrıcalık.

2. Akıl ile delilik arasındaki karşıtlık:

Foucault'ya göre Batı kültüründe yüzyıllardır deli, söylemi diğer insanlarınki gibi yayılamamış, söylemi kendini ortaya koyamamış kişidir. Delinin sözleri

¹²⁸ Michel Foucault, “Sözcükler ve İmgeler”, **Sonsuza Giden Dil**, Çev. Işık Ergüden, , 1 bs, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006, s.222

¹²⁹ O'Farrel, **a.g.e**, s.81.

¹³⁰ Michel Foucault, “The Discourse on Language”, **The Archaeology of Knowledge**, Trans. A.M. Sheridan Smith, New York, Pantheon Books, 1972, s.216.

yüzyıllarca ya işitilmemiş ya rasyonelliğin tümüyle kovulduğu doğruluğu ve önemi olmayan bir düşünce olarak görülmüş ya da içinde gizli bir hakikati barındıran sözler olarak algılanmıştır. Fakat her durumda, delinin söylemi ortada olmayan bir söylem olmuştur. Foucault'ya göre bu durumun geçmişte kalmış bitmiş bir şey olmadığını görmek için doktor ve psikiyatristlerin rolleri, kurumların özel şebekelerine bakmak yeterlidir.¹³¹

3. Doğru ile yanlış arasındaki karşıtlık:

Foucault tarihsel süreçte oluşan bir doğruluk istencinden bahsetmektedir. Ona göre bu doğruluk istenci diğer dışlama sistemlerine benzer şekilde kurumsal bir desteğe dayanmaktadır (pedagoji, kütüphaneler, laboratuvarlar gibi).

Foucault'ya göre XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın başlarında (özellikle İngiltere'de) gözlem, ölçüm, sınıflandırmaya dayalı bir bilme istenci ortaya çıkmıştır. Bilen özneyi belirli bir pozisyon, bakış açısı ve fonksiyona zorlayan; bilginin doğrulanabilir ve faydalı olması yönünde görev alacağı teknolojik düzeye zorlandığı bir bilme istenci. Foucault bu kurumsal bir desteğe de dayanan bu bilme istencinin, diğer söylemler üzerinde bir baskı kurma eğiliminde olduğunu söyler.¹³²

Foucault denetim ve sınırlama usullerinde “harici” olan bu dışlama usullerinin yanı sıra bir de “dahili” dışlama usullerinden bahsedilebileceğini belirtir. Dahili birtakım kurallar ile söylemler bir anlamda kendilerini denetlemektedirler. Foucault, sınıflandırma, düzenleme ve dağıtım ilkeleri ile alakalı bu kuralları şöyle sıralar:

1. Yorum:

Foucault'nun yaklaşımına göre yinelenip değiştirilen anlatıları, ritüelistik söylemleri, formülleri, metinleri ve içinde bir keramet ya da giz barındırdığı için asırlardır koruna gelmiş şeyleri olmayan bir toplum yoktur. Dolayısıyla toplumlarda söylemler arasında bir derecelendirme fark edilebilir. Geçici ve eylemle birlikte

¹³¹ A.e., s.217.

¹³² A.e., s.219.

silinen söylemler; sürekli söylenmiş olan, söylenmiş olarak kalan ve söylenmeye devam edecek olan söylemler.¹³³ Foucault bu dizilimlerin bir yer değiştirme mekanizması ile hareket halinde olduğunu düşünür. Derecelendirme, bu yer değiştirme ilkesi etrafında bazı metinlerin birbirine karıştığı, bazılarının yitip gittiği, bazılarının sıra değiştirdiği devinimli bir görünüm arz eder.

2. Yazar:

Foucault, yazarı bir metni yazmış ya da telaffuz etmiş olan kişi olarak düşünmez. Ona göre yazar, belirli bir ifade ya da metin grubunun birleştirici ilkesidir. Daha doğru bir ifadeyle o, söylemin birleştirilme ilkesi, tutarlılıkların kaynağıdır.

Foucault bu yaklaşımla metni yazan kişinin bireysel varoluşunu inkar etmez fakat ona göre, yazar yazma ediminde bulunduğu bir yazar-fonksiyonu ortaya koyar; bu fonksiyon ki, metinler artık birey yerine onun etrafında organize olacaklardır.

“Yazar-fonksiyonu, söylemlerin evrenini içine alan, belirleyen, eklemleyen hukuksal ve kurumsal sisteme bağlıdır; her söylem üzerinde, bütün dönemlerde ve tüm uygarlık biçimlerinde aynı tarzda ve tekbiçimli olarak uygulanmaz; bir söylemin üreticisine kendiliğinden atfedilmesiyle değil, bir dizi özgül ve karmaşık işlemlerle tanımlanır; gerçek bir bireye doğrudan doğruya göndermede bulunmaz, birçok ego’ya, farklı birey sınıflarının gelip işgal edebileceği birçok özne-konuma eşzamanlı olarak yer verebilir.”¹³⁴

Foucault’ya göre yorum, söylemin rastlantısal karakterini, tekrar ve aynılığın biçimini alan bir kimliğin/aynılığın eylemi üzerinden sınırlıyordu. Yazar ilkesi ise bu rastlantısal karakteri, bireysellik ve ben formunu taşıyan bir kimliğin/aynılığın üzerinden sınırlar.¹³⁵

¹³³ A.e., s.220.

¹³⁴ Foucault, “Sözcükler ve İmgeler”, **Sonsuza Giden Dil**, s.240.

¹³⁵ “The Discourse on Language”, **The Archaeology of Knowledge**, s.222.

3. Disiplinler:

Foucault'nun yaklaşımında bu kontrol sistemi yorum ve yazar ilkeleri ile karşılık ilişkisi içerisinde. Bu ilke, disiplinin bir nesnel alanı, yöntemler bütünü, doğru kabul edilen bir önermeler külliyesi, kurallar ve tanımların, tekniklerin ve araçların karşılıklı oyunu ile tanımlanması dolayısıyla yazar ilkesine karşıttır. Ayrıca, yorum ilkesinden farklı olarak, başlangıç noktasındaki varsayım, yeniden keşfedilmek zorunda olan bir anlam ya da tekrarlanmak zorunda olan bir aynılık da değildir.¹³⁶

Ona göre bir disiplin herhangi bir şey hakkında söylenebilecek doğrulukların bir toplamı değildir. Disiplin bir veri hakkında, tutarlılık ve sistemlilik ilkeleri uğruna kabul edilebilen şeylerin toplamı da değildir. Örneğin hekimlik, hastalıklar üzerine söylenebilecek şeylerin toplamından oluşmamıştır. Disiplin belirli bir teorik alana ait bir nesne hakkındaki belirli varsayımların belirleyiciliğinde söylenebilecek olanlara işaret eder. Disiplinler söylemlerin üretiminde birer kontrol sistemi olarak iş görürler. Disiplinler söylemlerin sınırlarını kuralların sürekli olarak güncelleştirilmesi yoluyla tespit ederler.

¹³⁶ A.e., s.223.

3. BİLGİ VE İKTİDAR KATMANLARI; BİLGİ-İKTİDAR İLİŞKİLERİ

3. 1. Hakikat, Doğruluk

Foucault'nun hakikate yaklaşımı konusunda literatürde önemli fikir ayrılıkları ve tartışmalar mevcuttur. Foucault sıklıkla, objektif hakikati inkâr ettiği ve onun yerine oldukça güvenilmez bir göreceliği geçirdiği yönünde suçlanmaktadır. Fakat o bu konuda oldukça nettir: “Benim için hakikatin var olmadığını söyleyenlerin hepsi, sorunları basitleştirmeye eğilimli kafalardır.”¹³⁷ Fakat bu, Foucault'nun hakikat kavramı ile kast ettiğinin, kendisini mutlak görecilikle suçlayanların hakikatten kast ettikleri ile aynı olduğu anlamına gelmemektedir.¹³⁸

Foucault, hakikatin bağlantı ve yayılma tarzı hakkında spesifik birtakım tarihsel ve kültürel kurallar olduğunu öne sürmektedir. Hakikat hakkında, oldukça spesifik birtakım tarihsel ve kültürel kuralların dışına çıkılarak bir iddiada bulunulamaz. Buna ek olarak, herhangi bir kurallar sistemi aynı zamanda kısıtlama ve sınırlamaların sonlu bir sistemidir. Özetle hakikat, Foucault'nun çalışmalarında tıpkı diğer kategorileri gibi tarihsel bir kategoridir. Aslında onun çalışmaları hakikatin bir tarihini yapma denemesi olarak da görülebilir. Foucault'ya göre Batı dünyası için bu tarih, hakikati bulmaya, araştırmaya, dile getirmeye ve bu hakikate ulaşabilme ayrıcalığı ile belirli bir zümreyi onurlandırmaya ilişkin karşı konulmaz bir yükümlülüğün tarihidir.¹³⁹

Foucault'nun hakikat denen şeyin somut içeriğini ele geçirmek gibi bir derdi yoktur. O, daha çok hakikat olarak adlandırılan şeyi derecelendiren ya da sınırlandıran kuralların tarihsel olarak oluşturulma, kurulma tarzlarıyla ilgilenir. O, arkeolojik kazılarında sabit bir yapıyı değil, bu sınırlama, hakikat payesi verme ilişkilerinin görünür hale geleceği bir tür katmanı ortaya çıkarmaya çalışır, hakikat

¹³⁷ Michel Foucault, “Hakikat Kaygısı”, **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, 2 bs, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.85.

¹³⁸ O' Farrel, **a.g.e.**, s.83.

¹³⁹ **A.e.**, s.83.

ile iktidarın, bilgi ile iktidarın ara yüzeyini. “İktidar ve Bilgi”de bulunduğu pozisyonu şöyle belirler:

“Hakikat üretilir. Bu hakikat üretimleri iktidardan ve iktidar mekanizmalarından ayrı değildir; çünkü hem bu iktidar mekanizmaları bu hakikat üretimlerini mümkün kılar, bunlara yol açar, hem de bu hakikat üretimlerini kendinde bizi bağlayan, birleştiren iktidar etkileri vardır. Beni ilgilendiren şey, hakikat/iktidar, bilgi/iktidar ilişkileridir. Bu durumda, bu nesnelere katmanını, daha doğrusu, bu ilişkiler katmanını kavramak güçtür; ve bunları az çok anlayabilecek genel bir teori olmadığından, benim kör bir ampirist olduğum söylenebilir, yani ben ne berbat durumdayım. Genel bir teorim yok, kesin bir aracım da yok.”¹⁴⁰

Foucault, araştırma araçları ve araçlarının ortaya çıkardığı nesnelere arasındaki sürekli bir geribildirim mekanizmasıyla bir yapıdan diğerine ilerlediğini söylerken, hakikat ilişkilerine betimlemelerinin aslında birer hipotez olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre hakikatten anlaşılması gereken şey, bir tür genel norm ya da bir dizi önerme değildir. Hakikatin, “doğru kabul edilecek sözceleri her an ve herkesin dile getirmesini sağlayan prosedürler bütünü” olarak anlaşılması gerekir.¹⁴¹ Foucault hakikat hakkındaki hipotezlerini, önermeler formunda şöyle sıralar:

- “Hakikat, sözcelerin üretimi, düzenlenmesi, dağılımı, dolaşımı ve işleyişi için düzenlenmiş bir prosedürler bütünü olarak anlaşılmalıdır”
- “Hakikat; kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemleriyle ve kendisinin meydan getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içindedir: Hakikat rejimi”
- “Bu rejim yalnızca ideolojik ya da üst yapısal değildir...”

¹⁴⁰ Michel Foucault, “İktidar ve Bilgi”, **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, 2 bs, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007, s.173.

¹⁴¹ **A.e.**, s.177.

- “Entelektüel için temel siyasi sorun, bilimle ilintili olan ideolojik içerikleri eleştirmek ya da kendi bilim pratiğine doğru bir ideolojinin eşlik etmesini sağlamak değil; yeni bir hakikat siyaseti oluşturmanın mümkün olup olmadığını bilmektir. Sorun insanların bilincini ya da kafalarında olanı değil; hakikati üreten siyasi, ekonomik ve kurumsal rejimi değiştirmektir.”¹⁴²

Demek ki Foucault, hakikat kavramını dışlamamakta fakat onun bir mutlak olduğu ve nesnesine uygunluk şeklindeki dar ve geleneksel anlamını askıya almaktadır. Foucault için nesne, sözlerle, söylemlerle üretildiği için nesnesine uygunluk ancak nesnenin kurulduğu tarihsel kipliklere uygunluktan ibaret olabilir. Bu yaklaşımla, dar anlamıyla bir hakikatten ziyade “hakikat ilişkileri”nden bahsetmek daha doğru olacaktır. Her toplum hakikat ilişkilerini kendine özgü biçimde düzenler. Her toplumun doğru olarak kabul ettiği söylem türleri, doğru ifadeler ile yanlış ifadeleri birbirinden ayırt etmek için kullanılmakta olan mekanizmaları, hakikate ulaşmada kullanılan teknik ve prosedürleri ve doğruları söylemekle yükümlü olanlara verdiği özel statüler vardır.¹⁴³ Foucault, sonradan “hakikat oyunları” olarak adlandıracağı bu ilişkiler ile, bir nesnenin hangi koşullarda ve hangi koşullara bağlı olarak bilme alanı için önem kazandığının saptanışını kasteder.¹⁴⁴ “Foucault için hakikati aramak, hakikat oyunlarını, belirli bir anda iktidar ilişkilerinin nirengi noktası haline gelen nesnelere... kurulma tarzını, eski durumuna kavuşturmaya çalışmak demektir.”¹⁴⁵

3.2. İktidar - Bilgi

Michel Foucault'nun iktidar kavrayışı, tıpkı diğer kavramları gibi oldukça özgündür. Foucault bu konudaki tanımlarını en açık şekilde *Cinselliğin Tarihi* kitabının 1. cildindeki “Yöntem” başlığı altında toplamıştır. Foucault'nun bütün

¹⁴² Michel Foucault, “Hakikat ve İktidar”, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, Osman Akınhay, 2 bs, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.84.

¹⁴³ **A.e.**, s.82.

¹⁴⁴ Revel, **a.g.e.**, s.97.

¹⁴⁵ **A.e.**, s.98.

yapıtlarında kullandığı iktidar kavrayışı, bu bölümde belirgin bir kavram olarak belirtilmiştir.

Her şeyden önce Foucault'da iktidar; baskılayan, tek taraflı olarak güç uygulayan bir aygıt olarak düşünülmemektedir. Foucault, iktidar tanımı ile ilgili olarak ciddi “yanlış anlaşılmalara” olduğunu düşünmektedir. Fransız düşünür, iktidardan,

- a- Devletin, yurttaşlarını uyruklaştırmasını;
- b- Kurallaşmış bir şiddet uygulamasını;
- c- Herhangi bir tahakküm sistemini¹⁴⁶

anlamamaktadır. Çünkü Foucault'ya göre bu tarz bir iktidar algısı, iktidarı yöneten ile özdeşleştirmektedir. İktidar eğer yönetenin tahakküm etmesi ise, burada yönetilen iktidar süreçlerinden dışlanmış olacaktır. Eğer iktidar gücün tek taraflı olarak dayatılmasıysa o halde iktidarın nasıl meşrulaştığı sorusu havada kalacaktır. Bu yüzden Foucault, iktidarı tek yönlü herhangi bir “ilişki” modalitesi düşünen teorik yaklaşımları tercih etmemektedir.

Peki, Fransız düşünür “egemenlik”, “yasa” ve “tahakküm” gibi yapıları iktidar meselesinin dışında mı tutmaktadır? Bu sorunu cevabı hayırdır çünkü Foucault tüm bunları iktidarın kendisi olarak değil, tam tersine iktidar süreçlerinin “son” biçimleridir.¹⁴⁷ Bir başka deyişle, iktidar kavramı ile ilgili “yanlış anlaşılmalara”, iktidarın kendisinden ziyade onun sonuçlarını ele alırlar. Foucault'nun gözünde, Devlet, iktidar süreçlerinin bir sonucudur. Kendisi değildir.

Tüm bu belirlenimler, Foucault'nun iktidardan neyi anlamadığını ortaya koymaktadır. Foucault'nun iktidar tanımı tam olarak neyi içermektedir? İktidar ilgili alanlardaki güç “ilişkilerinin” “çokluğuna” “içkin” olan ilişkiselliktir.¹⁴⁸ Foucault için iktidar öncelikli olarak, bir ilişkiselliktir dolayısıyla bir gücün dolayısızca varlığını sürdürmesi değildir. İktidar, uygulama alanına ilişkindir. Bu alanda içkin bir şekilde uygulanır. Güçler arasındaki ilişkilerin dolayımında meydana gelir.

¹⁴⁶ Michel Foucault, **The History of Sexuality: Volume 1, An Introduction**, Trans. Robert Hurley, New York, Pantheon, 1978, s.92.

¹⁴⁷ A.e.

¹⁴⁸ A.e.

Foucault'ya göre, iktidar bir stratejidir. Buradan stratejiden askeri anlama gelen bir kavramı anlamamak gerekir. Örneğin, önceki bölümlerde ele alınan “söylem”in kendisi bir stratejidir. Dolayısıyla iktidar alanıdır.

Foucault'ya göre kendisi bir strateji olan iktidar yönelimseldir (intentional).¹⁴⁹ İktidar alanlarının kesinlikle bir “merkez noktası” yoktur. İktidarın öznesi yoktur. Ancak, iktidarın uygulandığı yerde öznenin eylemi ile ilgili niyeti / yönelimi vardır. Öznenin bu yönelimi ise iktidar alanlarının tamamıyla onun tarafından “sahip olunan”, “ele geçiren” bir alanlar olduğunu göstermez. İktidar uygulanır ama özne iktidarın sahibi değildir. İktidarın merkezi bir noktasının olmaması aynı zamanda onun her yerde olduğunu da gösterir. Fransız filozofa göre, iktidar her yerdedir.

İktidarın “her yerdeliği” onun tanım olarak “durgun” ve “sabit” olarak değerlendirilemeyeceğini de gösterir. İktidar hareketli ve dinamiktir. İktidarın her yerdeliği onun her şeyi kapsamamasından kaynaklanmaz aksine onun her yerden gelmesine dayanır.¹⁵⁰ İktidar kendini tekrar eder, üretir, değiştirir, dönüştürür, yer değiştirir. Bu yüzden her tür iktidar ilişkisi kesinlikle tekildir. Hiçbir tümel iktidar kavramı onun bu tekilliğini kavramaya yanaşamaz. Foucault'nun “*kesinlikle nominalist olunmalıdır*”¹⁵¹ sözünü bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Foucault iktidarın tümel kullanmalarının, tekil ilişki momentlerini yadsıdığı düşünmektedir. Oysa iktidar bir kurum değildir, bir yapı da değildir: İktidar belirli bir tarihsel dönemde belirli toplumda ve belirli bir ilişki şebekesi dahilinde bir ad olarak ele alınmalıdır.

O halde Foucault'nun iktidar kavrayışı açısından iktidar homojenlik ve düzenlilik de arz edemez. İktidar, güç ilişkileri içinde, dengesiz, düzensiz ve heterojen olarak uygulanır. Bu yüzden Foucault için iktidarın “kadir-i mutlak” (omnipotent) olması mümkün değildir. O, iktidarı parçalı olarak ele alır. Foucault'nun “iktidar”ı büyük “İ” ile yazmamasının nedeni budur.¹⁵²

Foucault bu iktidar kavramsallaştırmasını birkaç başlıkta özetlemektedir¹⁵³:

¹⁴⁹ A.e., s.94.

¹⁵⁰ A.e., s.93.

¹⁵¹ A.e., s.93.

¹⁵² A.e., s.92.

¹⁵³ A.e., s.94.

1) İktidar elde edilen, ele alınan ve paylaşılan bir şey değildir; iktidar sayısız noktadan uygulanır ve birçok hareketli ilişkiden oluşur.

2) İktidar, güç ilişkilerine “aşkın” değil içkindir. Örneğin ekonomi ve bilgi alanlarına içkin bir uygulamadır.

3) İktidar yukarıdan değil aşağıdan uygulanır. Bu anlamda Foucault, yukarıda bahsedildiği gibi, yöneten- yönetilen ayrımını da reddetmektedir. İktidar altta kurulur.

4) İktidar ilişkileri yönelimseldir ve öznel değildir. İktidar, belirli bir amaç ve niyetle uygulanır ancak bu iktidarın öznenin kararının sonucu olduğu anlamına gelmez.

5) İktidar neredeyse orada “direnış” vardır.¹⁵⁴ Foucault’ya göre iktidarın oluşma süreçlerine direniş de dâhildir. Direniş iktidarın “başka terimidir”. Nasıl ki iktidar her yerdeyse ise direniş bu şebekenin her yerinde direnme noktaları olarak var olur. Direnme noktalarının çoğalması ve ilişki ağlarının dönüştürülmesi ise yeni bir iktidar tarzı olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla iktidar ve direniş birlikte ele alınmalıdır. Direniş de iktidar gibidir. Homojen, bütünlüklü ve büyük bir ağırlık merkezli değildir. Direniş, dağınıktır, çoğuldur ve her yerdedir.¹⁵⁵

Özetle Foucault’nun iktidar teorisi bilindik iktidar teorilerinden oldukça farklıdır. Foucault’da iktidar, makro bir yapı değildir. Tam tersine o belirli ilişki ağlarından, şebekelerden oluşmaktadır. İktidar en ufak nüvede, kılcal damarlarda kaynağını bulur. Makro yapılar bunların sonucudur. Foucault iktidarı canlı kaynağında düşünmektedir. Foucault’daki iktidar meselesinin bizi götürdüğü bir başka nokta ise iktidarın “baskıcı” olarak ele alınmamasıdır. Foucault’da iktidar “üretici”dir hatta “yeniden-üretici”dir. Çünkü iktidar “bilme”, “bilgi” ve “söylem”ler üretir. İktidar bunlarla kendini var eder. İktidar zorlamadan önceden kendini kabul ettirir. İktidar tahakkümden ziyade “zevk” alanları yaratır. Zevk, bilme, söylem gibi alanlar iktidarın üretildiği alanlardır. Foucault’nun bu mikro-iktidar alanları, bilme ve politika ilişkisinin başat konularıdır.

¹⁵⁴ A.e., s.85.

¹⁵⁵ A.e., s.96.

SONUÇ

“ ‘Bilgi iktidardır’ ya da ‘İktidar Bilgidir’ tezlerini okuduğumda bana maledildiğini bilmiyordum. (...) Çünkü benim sorunum tamamıyla bunlar arasındaki ilişkinin incelenmesiydi. Eğer bilgi ve iktidar özdeş olsalardı, onları incelemezdim (...). ”

M. Foucault, G. Raulet ile söyleşiden

Michel Foucault'nun incelendiği bu çalışmada, onun engin düşüncesinin yalnızca bir kısmına değinilebilmiştir. Foucault, değişik ve mikro çalışma alanlarında yani farklı düzlemlerde temel bir sorunsalın izini sürmüştür. Bu temel sorunsal, söylemlerin nasıl bilme, bilgi ve bilim düzeylerinde iktidar ürettiğidir. Fransız düşünür; psikiyatri, tıp, cinsellik, hapisane ve benlik teknolojileri gibi araştırma konularını ürettikleri “söylem”ler bağlamında düşünmüştür.

Mevcut çalışmada, Foucault'nun “söylem” teorisinin incelemesi öne çıkarılmıştır. Tez, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, *Kelimeler ve Şeyler* kitabının ana kavram ve meselelerinin açığa çıkartılmasına ayrılmıştır. Bu bölümde Foucault'nun başta “düzen”den ne anladığı ortaya konulmuştur. Foucault'ya göre, düzen; bilginin, deneyimin, geçmişin izlerinin belirli bir düzenlilik içinde örgütlenmesidir. Foucault, klasik epistemolojik çerçevedeki “tek” ve “doğru” yapı arayışlarına karşın “düzen” kavramını öne çıkarır. Ona göre bir düzen olduğu kadar düzenler de mevcuttur. Ayrıca belirli bir düzenin tam olarak kusursuz olması söz konusu değildir.

Bu bölümün ikinci başlığında, Fransız filozofun, düzen kavramı üzerine oturtulan “episteme” meselesinden bahsedilmiştir. Foucault açısından episteme, tarihsel bir bağlamda, bilim disiplinlerinin ortaya çıkmasına olanak tanıyan “söylemsel pratiklerin” toplamı olan ilişkilerdir. Dolayısıyla episteme oluşumlarının soybiliminin çıkarılması, bilme biçimlerinin yarattığı iktidar uygulamalarının anlaşılmasını sağlayacaktır. Foucault'ya göre, oluşum ve değişme tarzlarına göre üç tip epistemeden bahsetmek mümkündür: Rönesans epistemesi, klasik episteme ve modern episteme. Foucault her bir dönemdeki düşünce tarzının oluşturduğu epistemelerin arkeolojisini yapar. Foucault'nun arkeoloji projesinden episteme kavramını ayırmak çok zordur çünkü episteme bir kültürün ürettiği tüm birikimlerin

bulunduğu “şebeke”dir. Bilim ve felsefelerin yapılış tarzına da kaynaklık eden bu şebeke bünyesinde kurucu tarihsel bilmeler, söylemsel düzenlilikleri barındırır. Kısaca episteme bir çağda neyin düşünülüp neyin düşünülemeyeceğini ve yahut neyin üzerine nasıl konuşulacağını belirleyen kaynaktır. O, farklı çağ ve dönemlerde farklı ampirik bilgi tarzlarına biçim verir.

Yine bu bölümde ele alınan insanın, epistemolojik bir nesne haline gelmesi ve insan bilimlerinin ortaya çıkması meselesini de Foucault, Nietzsche ve Heidegger’in düşünceleriyle şekillenen bir entelektüel ortamda geliştirir. Foucault, insan-merkezli hatta batı rasyonalitesi merkezli düşünce tarzına karşı çıkmak istemektedir. O bu karşı çıkışı; “bilinç”, “akıl”, “insan” ve “hümanizm” gibi kavramların merkezi konumda yer aldığı modern batı metafiziğinin hem bir eleştirisi hem de onun bir benzerini üretmeyecek alternatifi olarak kurmayı tasarlamaktadır. Onun “arkeoloji” ve “soybilim” araştırmaları bu metafiziğin kavramlarının sökülmesi ve yerine farklı bir tarzı geliştirme çabası olarak okunabilir.

Foucault her şeyden önce özne hakkındaki alanda konuşmanın, modernlerin önerdiği gibi, öznenin kendi üzerine olan bilinci ile anlaşılabilirliğini düşünmemektedir. Bu, özne ve bilinç etrafında bir metafizik oluşturmaktadır. Onun gözünde öznel deneyim sahası, bu sahanın kuruluşunu tesis eden “söylem” etrafında anlaşılabilir. Üstüne üstlük, bu söylemin içinde olduğu ilişki ağının dolayısıyla iktidar biçimlerinin hesaba katılması gerekmektedir.

İkinci bölümde söylem ve söylemsel oluşum düzeylerinin incelenmesinin ardından üçüncü bölümde, Foucault’nun hakikat kavramı, söylem ve iktidar ile olan ilişki ve bağlantısı üzerinden ele alındı. Öncelikle, Foucault’da hakikat kavrayışı olmadığına dair eleştirilerin yersizliği vurgulandı. Foucault hakikat kavramını göreceleştirmek yerine hakikat kavramını kuruluş ve oluşum düzeyleri açısından ele almaktadır. Foucault’ya göre, hakikat tarihsel ve toplumsal kategorilerden ayrıştırılarak düşünülemez. O, tarih-dışı ve ebedi bir hakikatin olduğu düşüncesine karşıdır.

Bu çalışmada, Foucault’nun “hakikat”i belirli bir iktidar biçimi çerçevesinde “üretilen” bir kavram olarak tasavvur ettiği gösterilmeye çalışıldı. Tezin savunduğu en temel iddia -Foucault düşüncesi açısından- bilme ve hakikat alanlarının söylemlerle oluşturulduğu ve bu oluşumun dolayimsız sonucu olarak iktidar

ilişkilerinden bağımsız bir hakikat tasavvur edilemeyeceğidir. Özetle Foucault'ya göre hakikat, üretilen, yeniden üretilen, kurulan ve de kurulmakta olan bir süreçtir. Hakikatin bu dinamik yapısı onun heterojenlik arz ettiği şeklinde de anlaşılabilir.

Hemen vurgulamak gerekir ki, Foucault'da iktidar yerleşik tanımının çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Foucault, iktidarı baskıyla gerçekleştirilen başat makro bir yapı olarak anlamaz. Aksine Foucault'da iktidar mikro düzlemlerde uygulanır. İktidar baskıcı olmaktan ziyade üreticidir. İktidar belirli bir özne tarafından uygulanmaz. İktidar yöneten-yönetilen ilişkisi içermez. Foucault'da iktidar en küçük alanlarda uygulanan, öznesiz ve dinamik bir süreçtir.

Mevcut çalışmada gösterilmeye çalışılan olgu, iktidarın bilme üretmesidir. Her tür bilme dolaylı olarak iktidar bağıntısı içerir. İktidar bilme için ön koşuldur. Foucault'ya göre, iktidar-bilgi özdeşliği söz konusu değildir. İktidar ve bilme arasında bir ilişki ve bağıntı vardır. Bu ilişki ve bağıntı, kesinlikle bir bilgi öznesi bağlamında düşünülemez. Foucault; öznenin, bilme ve bilgi alanına ilişkin yönelimini öznenin kendi ekseninde düşünmez. Aksine bunu iktidarın talepleri, iktidara faydası gibi iktidar-bilgi ilişkisi üzerinden değerlendirir. Bilginin bütünselliğini kuran, öznenin öznel etkinliği değildir. Bilme ve bilgi; süreçlerde, oluşlarda ve stratejilerde üretilir.

Foucault bilen “özne” tarafından yapılan *nesnel bilim* diye bir düzlemin var olmadığını söylemektedir. Foucault'ya göre, kendisi olarak şeyin, iletilebileceği “dolaylı” bir bilim dili yoktur. Şey ile onun hakkındaki söylem arasında her zaman bir mesafe olacaktır. Şey hakkındaki söylem, şeyi şey olarak ele alma ya da tasavvur etme sürecini imkânsız kılmaktadır. Şey, insan etkinliği alanından söylemsiz olarak değerlendirilemez. Söylem zorunludur. O halde, her tür bilme söylemde dile gelecektir. Sonuç olarak da her tür bilme, bilgi-iktidar ilişkisi üretecektir.

Sonuç olarak; bu çalışmada Foucault tarafından ortaya konulan iktidar, bilme ve düzen arasındaki bağlantı incelenmiştir. Foucault'ya göre herhangi bir bilme ve bilgi pratiği, söylem ve iktidar alanları dışında düşünülemez. Hakikat alanı da iktidar ilişkilerine bulanmıştır, hatta bu ilişkileri üretmektedir. Fransız filozof, hakikat alanını saf, nötr, tarih-dışı, ezeli ve ebedi görmek yerine bu alanı iktidar, bilme ve yaşam alanlarıyla eklemleyerek düşünmeyi önermektedir. Aynı zamanda

Foucault bu projesiyle, özne eksenli bir felsefeden çıkışı hedeflemektedir. Felsefî-metafizik sorunsalların türettiği “özne” kavramı yerine, somut toplumsal ilişkilerin öznesini hesaba katmayı planlamaktadır. Bu çalışmada Foucault’da bilme, hakikat ve iktidar ilişkisi ele alındığı kadar bu teorinin arka planındaki felsefî proje de açığa çıkartılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA 1*

- Agamben, Giorgio: **What is Paradigm?** (Çevrimiçi) <http://www.egs.edu/faculty/-what-is-a-paradigm-2002.html>, 4 Aralık 2008.
- Best, Steven - Kellner, Douglas: **Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar**, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1. Basım, 1998.
- Brenner, Neil: Foucault's New Functionalism, **Theory and Society**, 1994, 23-5 s.685
- Davidson, Arnold I: "Archaeology, Genealogy, Ethics", **Foucault: A Critical Reader**, Ed. David Cousens Hoy, New York, Basil Blackwell, 1991, s.221-233.
- Foucault, Michel: **The Archaeology of Knowledge**, Trans. A.M. Sheridan Smith, New York, Pantheon Books, 1972.
- Foucault, Michel: **The History of Sexuality: Volume 1, An Introduction**, Trans. Robert Hurley, New York, Pantheon, 1978.
- Foucault, Michel: **Bilginin Arkeolojisi**, Çev. Veli Urhan, İstanbul, Birey Yay., 1. Basım, 1999.
- Foucault, Michel: **The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences**, New York, Routledge, 2003.
- Foucault, Michel: "Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi'ne Cevap", **Felsefe Sahnesi**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1. Basım, 2004, s. 139-178.
- Foucault, Michel: "Yapısalcılık ve Postyapısalcılık", **Felsefe Sahnesi**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1. Basım, 2004, s. 139-178.
- Foucault, Michel: "Aydınlanma Nedir?", **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Hakınhay, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2. Basım, 2005, s.173-192.
- Foucault, Michel: "Hakikat Kaygısı", **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Hakınhay, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2. Basım, 2005, s.83-97.

* Tez boyunca dipnotlarda kullanılan kaynakça.

- Foucault, Michel: “Hakikat Ve İktidar”, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Işık Ergüden, Osman Hakinhay, Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2.Basım, 2005, s.59-85.
- Foucault, Michel: “İki Ders”, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Işık Ergüden, Osman Hakinhay, Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2.Basım, 2005, s.86-117.
- Foucault, Michel: **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yay., 3. Basım, 2006.
- Foucault, Michel: “Sözcükler ve İmgeler”, **Sonsuza Giden Dil**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1.Basım, 2006, s. 220-223.
- Foucault, Michel: “İktidar ve Bilgi”, **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2.Basım, 2007, s167-184..
- Han, Beatrice: **Foucault’s Critical Project: Between The Transcendental and The Historical**, Trans. Edward Pile, California, Stanford University Press, 2002.
- Kendall, Gavin – Wickham, Gary: **Using Foucault’s Methods**, London, Sage Publications, 1999.
- Keskin, Ferda: “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”, **Doğu Batı**, Ankara, Sayı 9, Kasım-Aralık-Ocak, 1999, s. 18
- Merquior, J.G: **Foucault**, Çev. Nurettin Hüseyini, İstanbul, Afa Yay., 1. Basım, 1986.
- Mills, Sara: **Michel Foucault**, London, Routledge, 2003.
- O’Farrell, Clare: **Michel Foucault**, London, Sage Publications, London, 2005.
- Revel, Judith: **Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Otonom Yay., 1. Basım, 2005.
- Smart, Berry: **Michel Foucault**; Revised Edition, London, Routledge, 2004.
- Urhan, Veli: **Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme**, İstanbul, Paradigma Yay., 1. Basım, 2000.

KAYNAKÇA 2**

- Agamben, Giorgio: **What is Paradigm?** (Çevrimiçi) <http://www.egs.edu/faculty/-what-is-a-paradigm-2002.html>, 4 Aralık 2008.
- Akay, Ali: **Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları**, İstanbul, Bağlam Yay., 2. Basım, 2000.
- Best, Steven - Kellner, Douglas: **Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar**, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yay.,1. Basım, 1998.
- Brenner, Neil: Foucault's New Functionalism, **Theory and Society**, 1994, 23-5 s.685
- Davidson, Arnold I: "Archaeology, Genealogy, Ethics", **Foucault: A Critical Reader**, Ed. David Cousens Hoy, New York, Basil Blackwell, 1991, s.221-233.
- Detel, Wolfgang: **Foucault and Classical Antiquity: Power, Ethics and Knowledge**, New York, Trans. David Wigg-Wolf, Cambridge University Press, 2005.
- Dreyfus, Hubert L.- Rabinow, Paul: **Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics**, Chicago, The Universty of Chicago Press, 1983.
- Falzon, Christopher: **Foucault ve Sosyal Diyalog: Parçalanmanın Ötesi**, Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma Yay., 1. Basım, 2001.
- Foucault, Michel: **The Archaeology of Knowledge**, Trans. A.M. Sheridan Smith, New York, Pantheon Books, 1972.
- Foucault, Michel: **The History of Sexuality: Volume 1, An Introduction**, Trans. Robert Hurley, New York, Pantheon,1978.
- Foucault, Michel: **Bilginin Arkeolojisi**, Çev. Veli Urhan, İstanbul, Birey Yay., 1. Basım, 1999.
- Foucault, Michel: **Deliliğin Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay., Ankara, İmge Yay., 3. Basım, 2000.

** Dipnotlarda kullanılmayan kaynakları da içeren genel kaynakça

- Foucault, Michel: **The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences**, New York, Routledge, 2003.
- Foucault, Michel: “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi’ne Cevap”, **Felsefe Sahnesi**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1.Basım, 2004, s. 139-178.
- Foucault, Michel: “Hakikat Kaygısı”, **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Hakinhay, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2.Basım, 2005, s.83-97.
- Foucault, Michel: “Hakikat Ve İktidar”, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Işık Ergüden, Osman Hakinhay, Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2.Basım, 2005, s.59-85.
- Foucault, Michel: “İki Ders”, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Işık Ergüden, Osman Hakinhay, Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2.Basım, 2005, s.86-117.
- Foucault, Michel: **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yay., 3. Basım, 2006.
- Foucault, Michel: **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yay., 3. Basım, 2006.
- Foucault, Michel: “Sözcükler ve İmgeler”, **Sonsuza Giden Dil**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1.Basım, 2006, s. 220-223.
- Foucault, Michel: “İktidar ve Bilgi”, **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2.Basım, 2007, s167-184..
- Gutting, Gary: **Foucault: A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press, 2005.
- Han, Beatrice: **Foucault’s Critical Project: Between The Transcendental and The Historical**, Trans. Edward Pile, California, Stanford University Press, 2002.
- Kendall, Gavin – Wickham, Gary: **Using Foucault’s Methods**, London, Sage Publications, 1999.
- Keskin, Ferda: “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”, **Doğu Batı**, Ankara, Sayı 9, Kasım-Aralık-Ocak, 1999, s. 18

- Lemert, Charles C. - Gillan, Garth: **Michel Foucault, Social Theory and Transgression**, New York, Columbia University Press, 1982.
- Merquior, J.G: **Foucault**, Çev. Nurettin Hüseyini, İstanbul, Afa Yay., 1. Basım, 1986.
- McHoul, Alec – Grace, Wendy: **A Foucault Primer: Discourse, Power and The Subject**, London, Routledge, 2002.
- Mills, Sara: **Michel Foucault**, London, Routledge, 2003.
- Munslow, Alun: **Tarihin Yapısökümü**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yay.,1. Basım, 2000.
- O’Farrell, Clare: **Michel Foucault**, London, Sage Publications, London, 2005.
- Revel, Judith: **Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Otonom Yay., 1. Basım, 2005.
- Simons, Jon: **Foucault & The Political**, London, Routledge, 2002.
- Smart, Berry: **Michel Foucault**; Revised Edition, London, Routledge, 2004.
- Sözen, Edibe : **Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, İstanbul, Paradigma Yay., 1. Basım, 1999.
- Urhan, Veli: **Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme**, İstanbul, Paradigma Yay., 1. Basım, 2000.